

Jaargang 8, 2004 nr. 3

Klaaikluten

Nijsbrief fan de Stifting ArgHis

COLOFON

Klaaikluten verschijnt enkele malen per jaar en wordt uitgegeven door de
Stifting ARGEOLOGYSK-HISTOARYSK RUNTE
Littenseradiel

Stifting ArgHis

Correspondentieadres:
J. Scheffer De Terp 11, 8831 ZG Winsum (Fr.)

Bestuur:

S.Fopma	voorzitter
J. Scheffer	secretaris
J. Kersbergen	penningmeester
Ph. H. Breuker	werkgroep Historie
Th. Kuipers	werkgroep Historie

Redactie Klaaikluten: Ph. H. Breuker
Th. Kuipers

Vormgeving en opmaak: F.J. Sieperda,
De Finne 20,
9022 AZ Mantgum
fjs_46@hotmail.com

Correspondentieadres: Philippus Breuker, Singel 1,
8635 MK Boazum
Th. Kuipers, De Ponge 4,
9022 BA Mantgum
e-mail: theokuipers@wanadoo.nl

KB-Registratie
Titel: Klaaikluten
ISSN: 1572 - 1191

*Op de foarside de Wommelser
Keatsebaan op in stille sneintemoarn yn
2004. It is in illustrasje by it artikel fan
Jelle Miedema wéryndit plak in sintrale
rol spilet (side 37-48).*

Foaropwurd

Yn dit tsjûke nûmer stiet in ferskaat oan bydragen. Earst wolle wy neame in In memoriam foar mr. Kuipers, dy't ek op histoarysk gebiet safolle dien hat foar it gebiet dat wy mei ús blêd beslane. Dan binne der stikken fan Jelle Miedema en Philippus Breuker oer de terpopbou yn Wommels en Boazum en wat dêrmei anneks is oan hiemen en huzen. Yn tiid slute dêr de stikken fan Reitsma en Post op oan, dy't beide oer aspekten fan de sechstjinde ieu geane. It iene giet oer ferheven dingen fan keunst en leauwe, it oare oer it lege fan klingen en dompen, mar beide litte se wat fan it âlde libben sjen. Oer dingen dy't misgongen yn it libben fan minsken geane de bydragen fan Renema en Toos Posthuma. Har stikken spylje om 1800 hinne. Beide skriuwe hjir foar it earst yn ús blêd en dêr binne wy tige wiis mei. En dan is der noch in boeiend ferslach fan Fopma oer ûnderdûken yn de tsjerke fan Hilaard yn de Twadde Wrâldoorloch.

Kopij foar it folgjende nûmer
wolle wy graach foar **1 maart
2005** binnen hawwe. Wy hoopje
wer op oare moaie stikken.

De redaksje

Iets over het huis en haar bewoners; Bonga-state te Easterein

Folkert K. Reitsma

nieuw getekend door Jo van der Laan.

Sinds een aantal jaren is de oude Slachtedijk, het ooit waterkerende dijklichaam, dat zich vele eeuwen door het westelijke weidegebied slingert, bijzonder in trek bij de wandelaar.

Om de zoveel jaar trekken duizenden voetgangers langs de oude waker en ge- nieten van de ruimte en de vergezichten. Soms wordt hier en daar een glimp opgevangen van een historisch monument; langs de kruin van de dijk of iets verder weg in het veld.

Maar soms, en vaak is dat onmogelijk, omdat wat eenmaal gebouwd of ingericht ingrijpend werd veranderd, maar vaak ook weggenomen.

Zo stond in vroeger dagen iets ten noorden van de "Sânleanstersyl" een "edelmanshuis", dat gold als het mooiste van Friesland; in de geschiedenis bekend als "Bonga-state".

Dat huis is "ganselijk" verdwenen; de terp waarop het stond werd afgegraven tot vlak terrein. Bekend is nog de naam "Bonga"; verbonden aan het oude kerkenpad, nu ingericht en in gebruik als onderdeel van een toeristische route van allure.

De naam "Bonga" is hier zeer oud. Hij wordt genoemd in een oorkonde uit 1402: "Ryort Bunggha e.a. bezegelen een oorkonde, inzake het onderhoud van een zijlroede met twee zijlen tussen Baarderadeel en Hennaarderadeel".

Later is het een Jetsche Bonga, die een relatie aangaat met iemand uit het belangrijke Oosterender geslacht Rispens, namelijk Ocke thoe Rispens. Een nazaat van de familie, was in de 16e eeuw pastoor te Oosterend. Hij, Aggo Occonis à Rispens, ligt in de kerk van Oosterend begraven. Zijn grafsteen kan nog worden aangewezen.

In de eeuwen, die volgden, wisselde "het goed" van eigenaar en gebruiker. Tot in het jaar 1551. Hessel Johan van Roorda(? 1525) en zijn tweede vrouw Ydt van Hemmema(? 1530) het bezit verwerven. Zij besluiten hierop het huis te gaan bouwen dat "Bonga-state" werd genoemd. Hessel Johan kwam van het "Oud Slot" te Warga en zijn vrouw Ydt van Hemmema-state te Berlikum. Zij stamde uit het geslacht van de Hemmema's. Want zij was een dochter van Doecke Hetteszn. van Hemmema en zijn vrouw Barbara Sickesdr. van Gratinga. Deze Doecke Hetteszn., haar vader, was de zoon van Hette Doeckeszn. van Hemmema en Bauck Foppesdr. Popma van Ter-schelling.

Genoemde Bauck, Ydt haar grootmoeder dus, staat in de Friese historie bekend als de Friese Kenau. Zij was de kordate vrouw, die, bij 's mans afwezigheid, een felle strijd voerde tegen de Groningers, die hun grote bezit in Berlikum aanvielen. Na een heroïsche strijd moest zij het onder-spit delven; ze werd meegevoerd naar Groningen en beviel daar, in gevangenschap, van een tweeling – die stierf.

Ydt was het tweede kind van Hette Doeckeszn. en Barbara Sickesdr.:

1. Doecke Hetteszn. ? 1527 - † 1570.
2. Ydt ? 1530 †? 8 Hessel Johan van Roorda ? 1525 † 1565.
3. Bauck ? 1530 † 1563 8 Lieuwe van Beyma ? 1528 † 1581.
4. Sicke ? 1533 † 1584 8 Ath Siercksdr. van Bootsma op 2.8.1563.
5. Trijn ? 1534.

6. Douwe ? 1536 - † 1563.
7. Rienck ? 1542 † 1580 8 Ath Ruurdsdr. Van Roorda van Hennaard.
8. Gerlant *) ? 1544 † 1592 8 Frans Sickeszn. Van Dekema ? 1540 † 1592.

*) *Van deze vrouw bevindt zich een geschilderd portret in het Fries Museum.*

Op het tijdstip, dat Hessel Johan van Roorda en Ydt van Hemmema zich metterwoon gingen vestigen op het door hen gebouwde huis te Oosterend was men hier reeds enige tijd bezig met de restauratie van de dorpskerk: het oude Martini-gods-huis.

Als goede katholieken voelden ze zich al spoedig betrokken bij dit ingrijpende gebeuren, ja, Hessel van Roorda werd na korte tijd direct bij dit karwei betrokken: hij werd medekerkvoogd... en heeft daaroor in grote mate bijgedragen aan de huidige, toen nieuwe vormgeving van het gebouwencomplex, zowel aan het exterieur als het interieur.

Het was een roerige eeuw, waarin deze generatie Oosterenders leefde. Ingrijpende gebeurtenissen vonden plaats. Door een eeuwenlange innerlijke strijd was Friesland tot op het bot verarmd. Het oude land van de Friezen ging in de verkoop en de Van Saksens, gepolst, werden de nieuwe eigenaars. Zij waren echter niet in staat het recalcitrante volkje van de Friezen te beheersen. Bij doorverkoop werd Karel V eigenaar. Die bleek wel in staat de Friezen tot orde te roepen. Maar nieuwe problemen doemden op. Vooral ook van religieuze aard. De oude kerk was in de versukkeling geraakt. Kloosters hadden hun elan verloren. Nieuwe bewegingen kwamen op en eisten hun rechten. De tentakels van de Munsterse beweging, die van de Wederdopers, reikten tot in het klooster Bloemkamp bij Hartwerd, 1535. Protestanten drongen op. Geuzen hielden hun land-gangen. Overigens met een wisselend succes.

Niettemin trachtte de oude geloofstructuur stand te houden. Een onderdeel hiervan zal zeker zijn geweest: -het herstel van de oude Martinikerk te Oosterend als het aloude centrum van de geloofsbeleving, zoals de geslachten die eeuwenlang hadden gekend. Deze ontwikkeling werd in het naburige klooster Oldeclooster of Bloemkamp te Hartwerd reeds waargenomen. Hier was onder de voortvarende leiding van abt Thomas van Groningen gewerkt aan het herstel van de vernielde kloostergebouwen. Met voldoening laat de abt een schilderij maken van de in 1192 gestichte nu herrezen abdij. Het is tegen die achtergrond dat financiële offers werden gebracht, die in feite boven een gezonde draagkracht van de direct betrokkenen en de door hen vertegenwoordigde instanties uitgingen.

Zo werd door toedoen van het echtpaar Roorda, zeker ook vanuit hun geloofsbereleving, op hun kosten een grafkelder ingericht en een familiebank geplaatst. Als hun eigendom waarboven het beroemde oksaal werd opgericht.

Met de maker van dit kerkmeubel, van wie initialen op de kraak zijn aangebracht (Hein H. 1554) en in wie Hein Hagart een Vlaamse kistenmaker is herkend, komt een broer van de vrouwelijke wederhelft van het echtpaar in beeld, Sicke of Sixtus van Hemmemma. Hij zal met belangstelling en grote interesse de werkzaamheden in Oosterend hebben gevolgd, waarbij zijn zwager zo nauw was betrokken.

Deze Berlikumer Sikke (geb.1533) liet zich al op 13-jarige leeftijd inschrijven aan de Groninger Latijnse school. Hij kreeg daarnaast vorming aan verschillende universiteiten, zoals in zijn dagen bij jongelui van zijn stand te doen gebruikelijk was.

In 1583 – een jaar voor zijn dood – schreef hij, in het Latijn, een werk dat is uitgegeven in Brussel. Hij ontpoort zich daarin als een bestrijder van astrologie en bijgeloof. Dr. Sixtus van Hemminga heeft dus in zijn dagen de bouw van het oksaal (1554) in de

Oosterender dorpskerk meegemaakt. Ja, het is zeker niet onmogelijk, dat hij de verbindende figuur is geweest tussen de maker van het kunstwerk en het echtpaar Van Roorda.

Wij stuiten hier op een ogenschijnlijke tegenstrijdigheid. Hoe kan iemand, die bekend is geworden als een bestrijder van astrologie en bijgeloof instemmen met de plaatsing van een kerkmeubel waarop de verbeeldingen van oorlog, mythologische figuren en geheimzinnige wezens ruimschoots aanwezig zijn in aard en getal. Het credo hierop wordt tot uitdrukking gebracht in de bijbelteksten, die op de kroonlijsten staan, teksten uit een naderhand door de Rooms Katholieke kerk verboden bijbelvertaling in het Middelnederlands, de Liesveldbijbel! Teksten, die in hun directe verwoording de betrokkenen zullen hebben aangesproken. Deze editie, genoemd naar de vertaler Jacob van Liesveld, verscheen als eerste in het Nederduits in 1526 te Antwerpen.

Daarenboven wordt deze tekst ondersteund door een fries, waarop gefaseerd bijbelse taferelen uitgebeeld zijn voorzien van een cartouche met tekst, die in hun samenhang uitlopen op de verrijzenis van Christus.

De activiteiten rond de restauratie van de Martinikerk te Oosterend, maar ook de persoonlijke financiële offers die werden gebracht geven onomstotelijk aan, dat het echtpaar Van Roorda overtuigde rooms-katholieken waren, die zich volledig inzetten voor de kerkgemeenschap en nadrukkelijk voor het centrum van deze gemeenschap; ze geloofden niet alleen in datgene wat de kerk leerde, maar ook in de wijze waarop de boodschap werd gebracht – in een tijd vol van onzekerheden; ze gaven ziel en zaligheid aan die overtuiging.

De “grote ommekeer” heeft Hessel Johan, de mannelijke helft van het echtpaar, niet meegemaakt; hij stierf in 1565. Van Ydt weten we niet wanneer ze is overleden. We

Situatieschets Bonga-state en omgeving (Schotanusatlas 1640-1700)

mogen aannemen beiden op hun buiten in Oosterend. Gevoegelijk mogen we aannemen dat beiden ook werden bijgezet in de grafkelder door henzelf, in de plaatselijke dorpskerk, gebouwd en ingericht.

Een verklaring voor deze onbekendheid kan zijn, dat de deksteen, die de ingang tot de grafkelder oorspronkelijk afdekte, is vervangen. De overspanning van deze toegang was vrij breed. De oude steen kan zijn gaan scheuren. De overlevering vertelt, dat de kelder eens gemakkelijk toegankelijk was. Dit zou onmogelijk zijn geweest indien de volledige toegang intact was gebleven. Ten slotte heeft men de oude steen met opschrift verwijderd en weggedaan. Die resten zijn zeker nog ergens in of rond het dorp, verborgen, aanwezig.

Bij de laatste kerkrestauratie 1983-1985, toen de huidige deksteen van de ingang werd weggenomen, bleek, dat de breedte van de oorspronkelijke toegang met een er binnen gezet enkelsteens muurtje was vernauwd en passend gemaakt, waardoor het mogelijk werd de huidige graf/dek-

steen, die vorhanden zal zijn geweest, voor de afsluiting te gebruiken. Deze laatste steen, dekte oorspronkelijk het graf van de Oosterender dorpspastoor Heer Goffe(Attema), de stichter van het St. Geertruidsleven te Abbega, van wie bekend is, dat hij, naar zijn bij testament uitdrukkelijk gedane wens, in de Martinikerk van Oosterend is ter ruste gelegd. Conclusie: met het verlies van de oude deksteen zal dus ook de tekst hierop, verloren zijn gaan.

In de jaren 1579 – 1580 volgden de politieke en godsdienstige gebeurtenissen elkaar in snel tempo op. In maart 1580 deed een relatief kleine, maar zelfbewuste en militante groep protestanten, met succes “een greep naar de macht”. Met als gevolg, dat de rooms-katholieke eredienst in al haar uitingen in Friesland verboden werd verklaard. Deze kerk ging “ondergronds”. Er stonden echter mannen op -van het eerste uur- die trachtten de schamele kudde van de oude, nu verboden kerk te behouden en te bewaren. Met ere en respect mag

Heer Jacob worden genoemd, woonachtig aan het Sylspaad te Workum. Bij nacht en ontij heeft hij gewerkt om de ontredderde gelovigen alle aandacht te geven, die zij voor zich en hun gemeenschap behoefden; hij is te Oosterend/Sânlean “in het harnas” gestorven.

De overlevering vertelt, dat hij in deze streken inwoning had in het poortgebouw van Donia-state. Dit is vrij zeker niet juist. Gelezen zal moeten worden Bonga-state. Het poortgebouw van deze state had, zie de ons overgeleverde tekening, een woning boven de poort waarvan we zeker weten, dat ook de opvolgers van Heer Jacob hier hun thuis hadden.

Gesteld mag worden, dat dit huis en zijn bewoners in deze eerste onzekere dagen, maar ook vele jaren nadien als het “Blauwhuis” een cruciale rol hebben gespeeld bij de herinrichting van het rooms-katholicisme in deze omgeving. Tot op de z.g. “pôle” een nieuwe kerk werd gebouwd en ingericht, die bekend is geworden als het “Roodhuis”. Op het eind van de 19^e eeuw vervangen door de huidige kerk.

Kort gezegd Bonga-state kan gelden als de bakermat van het huidige dorp Roodhuis.

Niet onvermeld mag hier blijven de jongste broer van Ydt van Hemmema, nl. Rienk, hierboven reeds genoemd. Hij is de bekende landjonker/boer, die “met enige overdrijving de bekendste boer van West-Europa in de zestiende eeuw mag heten. Geen landbouwhistorisch handboek of de agrariër komt er in voor. Rienk Hemmema dankt zijn faam aan de boekhouding, die van hem over de jaren 1571 – 1573 bewaard bleef”.

Verantwoording:

Met dank aan wijlen meester Abe Cornelis en Oepke Santema.
Boerderijenboek Hennaarderadeel van D.J. van der Meer
In en om de schuilkerkjes in Noordelijk Westergo van H. Oldenhof.

In memoriam

mr. H.W. Kuipers

(1913-2004)

Op 11 novimber 2004 is mr. Hendrik Willem Kuipers ferstoarn. Hy is 91 jier wurden. Kuipers wie ien fan de mei-oprjochters fan de Stifting ArgHis en hat oant 2000 ta diel útmakke fan it bestjoer. Yn dy jierren hat hy ek in tal bydragen levere oan Klaaikluten. Wy wolle him dêrom mei in inkeld wurd betinke. Kuipers hat omtrint syn hiele libben yn Wommels wenne. Hy hat der allinnich wei west doe't er yn Grins studearre (1933-1939) en yn de oarloch, doe't er ûnderdûke moast yn Kûbaard. Yn 1951 waard er officier fan Justysje te Ljouwert en dat is er oant syn pensjoen ta bleaun. Syn heit, dy't boargemaster fan Hinnaarderadiel wie, liet yn 1924 in nij hûs oan de Van Sminialeane sette (nû. 16) dêr't Kuipers oant 1986 ta wenne hat, sùnt 1952 mei syn vrou en letter ek mei de seis bern. Doe't dy de doar útwienen, binne se nei it Swingoerd ferfearn. Kuipers wie yn ieren en sinen in Wommelser. Jo koene sizze: Wommels wie “syn”doarp. Hy hat ek in tal publikaasjes oer Wommels makke, bgl. in fotoboek en in boek oer de herfoarme tsjerke. Oant it lêsta, sels doe't it hast net mear koe, liet er him nei de Terp bringe, dy't no renovearre wurdt, om him troch Jaap Scheffer ynformearje te littin oer de renovaasje. Wy sille him misse.

Ut namme fan it bestjoer en de redaksje
Simen Fopma, foarsitter

Een dievegge in Rien

dr. Jarich Renema

Rien: om het modern te zeggen, daar heeft schrijver van dit verhaal iets mee. Logeren bij pake en beppe, maar ook bij oom Jan de bakker, was altijd een feest. Later als genealoog de ontdekking dat moeders familienaam, Hoekstra, afkomstig is van een hoek in Rien. De broers Watse en Jochum Tjeerds namen in 1811 de naam Hoekstra aan omdat ze woonden op de hoek van de Buorren langs de Franekervaart met de rijdweg, de Draversdyk. Daar had hun grootvader, Jochem Klazes in 1760 dezelfde bakkerij gekocht waar het een kleine twee eeuwen later zo goed logeren was, en waar oom Jan in 1945 na de koop verbaasd was dat er op zolder nog gebaksdozen

lagen met de eigen naam J. Hoekstra erop. Onbekendheid met de familie uit de andere tak. Maar, dat was nog niet alles. Ook de eigen familienaam van uw dienaar kon best eens ontleend zijn aan hetzelfde Rien. Jarich Hoites uit Bozum nam in 1813 de naam aan. De familie van zijn grootmoeder kwam van een Rienster boerderij van naam, Bisdoma. Het kapitaal waarvan de familie nog lang profijt had gehad, kwam ook uit die hoek en dat samen kon voor Jarich Hoites wel eens de inspiratie hebben opgeleverd voor de naam Renema. Genoeg redenen om altijd een speciaal gevoel te hebben voor Rien.

Criminele processen voor het Hof van Friesland

Als je wat meer over je voorouders wilt weten dan de doop-, trouw- en begraafboeken kunnen leveren duik je al snel in de archieven van de nedergerechten, de grietenijen. En als het je dan eens wat tegen zit, want soms is het een kwestie van dagenlang bladeren en lezen, wil je dáár dan wel eens weer "uitbreken".

"Waarom zoek je niet eens in processen die zich in de omgeving van je voorouders afspelen? Wie weet komen ze daar nog in voor." Goed idee, maar hoe vind je die processen? Gelukkig, de Cd-rom met daarop de civiele en criminale processen van het Hof van Friesland maakt digitaal zoeken mogelijk. Daar beginnen we dan maar mee. Bij de criminale processen staat achter de naam van de aangeklaagde altijd diens woonplaats vermeld. Dus prikken we maar eens een plaatsnaam. Na bovenstaande inleiding zal het duidelijk zijn dat Rien de hoogste prioriteit verdient.

We vinden een viertal processen waarin iemand uit Rien wordt aangeklaagd. Bij nader inzien gaan er twee bundels, waaronder de dikste, over de zaak tegen één en dezelfde persoon. Het is ook een zaak met lekker veel namen erin. Laat ons eens kijken!

De kist van Hette Jans

Op 22 april 1789 en 13 januari 1790 is er op de zittingen van het Hof van Friesland de zaak tegen Jeltje Clases behandeld.

Jeltje wordt beschuldigd van diefstal. Wat er ongeveer aan de hand is komen we in eerste instantie te weten uit de getuigenis van Hette Jans, 64, arbeider te Rien onder Lutkewierum. Hij heeft in februari 1789 een en andermaal geld uit zijn *kiste* gemist, in totaal wel tegen de vijftig gulden, waaronder grote stukken als ducatons. Vroeger hadden veel mensen een kist in plaats van een kast. Hette heeft over de vermissing wel met deze en gene gesproken. Geen wonder dat het geval in Rien vervolgens over de tong ging. Op zekere dag was Jeltje Clases, de huisvrouw van

Pieter Isses, arbeider te Rien, bij hem gekomen. Ze had tot twee maal geprobeerd *peis* te maken, de eerste keer zonder geld, de tweede keer had ze hem geld aangeboden. Peis is van *pais*, vrede, dus we mogen veronderstellen dat ze wel eens ruzie hadden gehad. Hette had het geld niet aangenomen, maar kwam wel tot het vermoeden dat het Jeltje kon zijn die hem bestolen had. Jeltje was zijn buurvrouw in het achterhuis, van waar je bij hem in huis kon komen. Jeltje had deze winter ook meer geld uitgegeven dan zij en haar man verdienten. Het waren namelijk arme lieden, die door de diaconie werden onderhouden. Dat onderhoud nu hadden ze tot zijn bevreemding onlangs opgezegd.

Geertje Harmens, 65, de vrouw van Hette, getuigt dat zij na de diefstallen daarover op de Vaardswal door Jeltje was aangesproken. Nieuwsgierigheid? Geertje had weinig over de zaak losgelaten. Vervolgens was Jeltje naar haar man gegaan en had *door haar eigen praat sich toen in verdenking gebragt*. Jeltje kon namelijk in getuige's kamer komen en behoefde de kist niet eens open te breken omdat Geertje gewoon was de sleutel ervan in een mandje te doen dat boven op de kist stond.

Jeltje zelf bekent dat ze driemaal *in de kamer en kiste* van Hette Jans was geweest, *gaande over de gemene solder* en met gebruikmaking van een luik en de daar aanwezige ladder. Ze had in totaal ongeveer 54 gulden gestolen, en het geld verkwist door het een en ander te kopen bij een aantal lieden uit Rien en Itens. Daarbij was ook Geertje Harmens, de vrouw van de bestolene, die haar het geld had helpen verteren, zonder te weten dat het haar eigen geld was. Jeltje heeft ook een verklaring gegeven voor het opzeggen van de onderstand van de diaconie die ze de afgelopen winter hadden gehad. Het betaamde een Christenmens niet om onderhoud te genieten als dat niet meer nodig was! Het merkwaardige van het dossier is dat er geen *sententie* bij zit, de veroordeling. Net

of de zaak niet is afgemaakt. Dat was het verhaal van de diefstal. Op de stukken staat dat Jeltje Clases op 12 april 1789 naar het blokhuis is overgebracht.

Diefstal van textiel

De tweede zaak gaat voornamelijk over de vele malen dat Jeltje Clases in het najaar van 1787 textiel heeft gestolen uit de winkel van Johannes Gosses en zijn vrouw Tjitske Widmers. Jeltje was aanvankelijk buurvrouw van Johannes en woonde later een paar huizen verderop achter de woning van Hette Jans. Johannes Gosses was schipper en koopman te Rien, en miste van tijd tot tijd een lap bontgoed of linnen doek uit zijn winkel. Het algemene patroon is dat Jeltje in de winkel een kleinigheidje koopt en dan blijft talmen tot Johannes of Tjitske even het huis in is. Dan steelt ze vlug de stof naar haar keuze, die ze behendig wegmooffelt voor ze de winkel verlaat. Eén keer ging het mis, toen ze het gestolene liet vallen, doch dat maakte niet veel verschil, want ze was toch altijd wel de eerste verdachte. Er zijn diverse verklaringen van vrouwen die voor een habbekrats een lap stof van Jeltje kopen om dan vervolgens daarmee naar Johannes en Tjitske gaan met de vraag of zij dit lapje misschien missen. Dat blijkt dan telkens het geval te zijn.

Zo ging het ook met Akke Watses de vrouw van Tjeerd Jochems. Daar hebben we de voorouders al, de oer-Hoekstra's! Akke verklaart op dat ze van Jeltje Clazes *lapjes bont* had gekocht, die ze aan Ritske Haijes had meegegeven om ze aan Johannes Gosses en zijn vrouw te laten zien. De historie vermeldt niet waarom ze dat niet zelf deed, maar het is waarschijnlijk dat Akke als bakkersvrouw niet zo gemakkelijk haar eigen winkeltje kon verlaten. In ieder geval werd de stof als gestolen herkend en betaalde Akke braaf de gekochte stof ook nog eens aan Johannes Gosses. Er werden door de afnemers van Jeltje's gestolen textiel zelfs grapjes gemaakt over het feit dat ze zo dubbel betaal-

den voor de stof. Het is alsof ze de dieverijen beschouwden als een natuurverschijnsel, en met het terugbrengen en/of betalen aan de rechtmatige eigenaar Jeltje en haar huishouden een beetje ondersteunden. Diverse getuigen weten te melden *dat Jeltje Clases, wanneer men haar te Rien verwijt dat zij een dief is, zij openlijk uitroept dat het waar is dat zij een dief is en dat zij de goederen van Johannis Gosses en zijn vrouw gestolen heeft,*

Vroedvrouwen

Inmiddels zat Jeltje in het blokhuis in Leeuwarden, waar ze verhoord werd. Dat gaat zo: namens de procureur generaal is er een serie vraagartikelen opgesteld, een soort constateringen die zijn opgemaakt op grond van het onderzoek. De beklaagde mag daarop commentaar geven; de ene opmerking is waar, de andere opmerking is onwaar of vraagt om commentaar. In Jeltje's geval zijn er twee series vragen, de eerste van 27 april over het diverse malen bestellen van Johannes Gosses en zijn vrouw, en de tweede van 29 april over de diefstal uit de kist van Hette Jans. Het lijkt wel of men er pas in tweede instantie achter gekomen is dat het in beide gevallen dezelfde dief betreft.

Zoals we Jeltje nu "kennen" is het verder een routinezaak. Ze bekent alles braaf, dus het vonnis kan spoedig geveld worden. Aan de bekentenis is echter nog wat toegevoegd: *De post (= naderhand) seide (de beklaagde) te meenen dat zij zig zwanger bevond, dog niet verder dan tot het eerste vierendeels jaars geavanceerd te zijn.* Die toevoeging heeft er toe geleid dat de beklaagde bezoek krijgt van twee Leeuwarder vroedvrouwen. Op 30 april 1789 verklaren dezen, Sjoukje Taakes en Gerbrechtie Nicolai, huisvrouw van Frans Feddema, *dat zij heden hadden gevisiteerd de gevangene Jeltje Claases, dog zoo bevonden dat zij twijvelden of dezelve swanger was, dan niet, kunnende men van beiden voor als nog zeker zeggen, maar meenden na verloop van ongeveer twee*

maanden zulks bij nadere examinatie met meer zekerheid te zullen kunnen weten. Dat er tussen dit onderzoek en de uiteindelijke uitspraak in dit proces maar liefst acht maanden verstrekken zijn, wijst erop dat Jeltje inderdaad zwanger was en eerst haar kind mocht krijgen. Zwangere vrouwen mag je niet op de pijnbank leggen!

Sententie

Hoe dan ook, op 31 januari 1790 is er uitspraak gedaan. In de *sententie* staat: *en condamneert haarbij deezen omme bij den Scherprechter op het schavot geleijdet, aldaar wel strengelijk gegeeselt, en daarna door de dienaaren van de Justitie te worden gebragt in 's Landschaps Tugt en Werkhuis om aldaar te werken den tijd van drie jaaren.*

Geseling, dat hoorde er in die tijd bij en juist dáárvoor was Jeltje zo bang! Ze had niet voor niets gezegd dat ze eerder al voor het Nedergerecht van Hennaarderadeel zo grif had bekend omdat ze bang was anders naar Leeuwarden gestuurd te worden en dat ze haar daar zouden pijnigen! Jeltje zou dus tot begin 1793 in gevangenschap moeten doorbrengen.

Hoe het verder ging met Jeltje en haar gezin kunnen we gewaar worden als we de genealogische gegevens oppdiepen. Pieter Jisses uit IJsbrechтum trouwde op 1 juni 1783 met *Jeltie Klasens*. Jeltie had in 1789 de leeftijd van 37 jaar, dus moet ze geboren zijn omtrent 1752.

In 1811 werd in de mairie Wommels door Pieter Jisses uit Lutkewierum (waar Rien onder behoorde) de naam Polstra aangenomen. Hij had toen drie kinderen: Klaas (26 jaar), Tjitske (24) en Jisse (17). Het "gat" tussen Tjitske en Jisse beslaat de periode van 1787 tot 1794. Daarin vallen de bijna vier jaren dat Jeltje Clases gevangen zat.

Als ze inderdaad in voorarrest zittende een kind heeft gekregen, is dat kind niet in leven gebleven. Dat de naam als Polstra werd geregistreerd kon best eens een vergissing zijn, want ze gaan later allemaal als Palsma door het leven.

Of Pieter en Jeltje nog meer kinderen hebben gehad, die dan jong overleden zijn, laat zich niet meer vaststellen, want bij de huwelijken van de kinderen in 1720, 1721 en 1722 blijkt er telkens een akte van bekendheid nodig te zijn omdat er geen doopextract te krijgen is. Bij het huwelijk van Jisse in 1820 wordt er letterlijk gesteld dat hij ... *ofschoon tot den Catholieken Godsdienst behorende, echter in zijn jeugd niet was gedoopt*. Er wordt bij die huwelijken wel telkens een verklaring overlegd dat Jeltje Klazes in Rien is overleden op 24 februari 1809. Ze moet toen ongeveer 57 jaar oud zijn geweest. Vader Pieter Jisses leefde nog wel: hij was arbeider te Bolsward. Van hem is echter geen overlijdensakte gevonden. De kinderen wonen bij hun huwelijk allemaal in Oosterend, waar Klaas *boerarbeider* is, Tjitske *boeremeid* en Jisse schoenmakersnacht, later schoenmaker.

Rien. We kregen weer visioenen van spannende logeerzolders die zich blijkbaar ook voor andere avonturen leenden, van een bakkersvrouw achter de toonbank, van de lapjeswinkel met het schip voor de deur en van mensen die het dorpsnieuws bespreken op de kade aan de Franekervaart. De winkeltjes zijn weg, maar er zijn nog wel mensen gebleven. Mensen die ook nu weer hun belevenissen hebben.

BIJLAGE

Personen.

Behalve de aangeklaagde en haar man, waarvan we hierboven de personalia hebben gegeven, komen we in de dossiers de hieronder volgende personen tegen. Opgegeven worden hier, waar mogelijk de leeftijd in april 1789 en enige woorden over de rol die ze in de zaak speelden.

Akke Watses, 41, huisvrouw van Tjeerd Jochems, mr. bakker te Rien

Bauke Gerrits, koopt en restitueert gestolen stof, wisselt grote geldstukken.

Geertje Harmens, 65, huisvrouw van Hette Jans

Hette Jans, 63, huisman/arbeider te Rien

Hittie Senties, 53, koopt gestolen stof. Ook genoemd i.v.m. wisselen van gestolen geld (ducatons).

IJtje Willems, 35, huisvrouw van Rinnert Hessels, arbeider te Rien, koopt en restitueert idem.

Jan Joukes, 53, Itens, doopsgezind, koopt en restitueert getolen stof.

Johannes Gosses, 42, schipper en koopman te Rien

Pieter Sjoerds, Rien, bij wien *Hittie (Centies)* woont, restitueert gestolen stof.

Rinske Oedzes, 64, weduwe van Diedert Gerardus, kuiper te Rien, koopt gestolen stof en restitueert die, behalve een deel dat ze al had gebruikt voor kleding van een kind uit de *famille*. Dat deel betaalt ze.

Ritske Hajes, 37, Rien, getuige van confrontatie van Jeltje Clases met Johannes Gosses

Siebren Jaspers, koopt en restitueert gestolen stof.

Simon Johannes, getuige van confrontatie van Jeltje Clases met Johannes Gosses
Tjitske Widmers, 38, hvr v Johannes Gosses.

Huwelijken.

Hier de huwelijken van enkele betrokkenen, zoals ze voorkomen in de database van Tresoar:

Diederik Gerardus, Lutkewierum tr Lutkewierum 22.2.1756 Antie Tjeerds, Lutkewierum

Diedert Gerardus, Lutkewierum tr(2) Lutkewierum 30.6.1765 Rinske Oedzes

Hette Jans, Hartwerd tr Arum 26.5.1771
Geertje Harmens, Arum.

Jan Joukes, Lutkewierum tr Lutkewierum 1.3.1761 Akke Joannes, Itens. NB: beide Mennist.

Johannes Gosses, Bolsward tr Gerechtelijk Hennaarderadeel 25.5.1774 Tjeske Widmers, Rien (jongedochter)

Johannes Gosses tr Roodhuis 29.5.1774 Tjeske Widmers. Get: Gerlof Sakes en Jacobus Widmers; dispensatie wegens 4^e graads bloedverwantschap.

Johannes Gosses o/ Bolsward 3^e P Bolsward Tjetske Widmers, Rien. Hij is zn van Gosse Wybrens, attestatie te Wommels.

Rinnert Hessels, Oosterend tr Hennaard 9.4.1787 IJttje Willems, Hennaard

Tjeerd Jochums, Lutkewierum tr Lutkewierum 2.6.1776 Akke Watses, Lutkewierum

Dong, domp en branje

Jan Post

Sommige boerehiemen binne rommelich, oare kreas opredden. Dat ferskilt per boer. Yn elke tiid sille der wol twa soarten boeren west habbe. As ik ris wer troch myn útdraai fan it âldste weesboek fan Hinnaarderadiel hinne floai, dan blykt dat der nochal wat dong op it hiem lei. Fan inkelde bigrippen hie ik dat yn it earst net troch, mar geandewei jouwe de ferskillende om skriuwingen en opmerkingen de betsjutting priis.

Yn de measte ynventarissen liket it oft alle branje úntbrekt. Mar inkelden hawwe turf of branhouw yn hûs hawn. “Anderhalff fack barnholt, een wein turff, een schuyt turff twee dalers” stiet der yn in fjouwental ynventarissen. Ien mei in “stuike turff, en wat brandholt.” Een stûke turf en wat branhouw. Dat is wol te ferklarjen. De kommersjèle feangraverij wie noch mar krekt op gong kommen. De fan Euwsums woene heechfean om sâlt to stoken. Yn it Hearrenfean wie it sùnt 1550 te dwaan om branje foar de Hollanske stêden. Oan ús ynventarissen te sjen, kaam der dizze kant ek wolris in skûte mei turf del. Hoe as de oare minsken en dan foaral boeren, stookten blykt út de oantekeningen dy’t fuort derfoar of dernei steane. “Twee clootdompen, dompen, anderhalf zak met dompen.” Dat ik it júste bigryp foar haw blykt út in oare oantekening: “een nieuw klingh, met de dompen van de old klingh”. De dompen kamen dus fan in kling. En fan datsoarte dingen wiene der hielwat op de ferskate boerehiemen. Fierder: een kling met ettelijke dompen. Dan: drie kleine cloeten dompen. En wat der sterk op liket: twee dijdcloeten en een nieuw clingh. Koartom hjir sjogge we de omkearde gong fan de dong; fan it droege produkt werom nei hoe’t it efter de kou weikaam.

Bij dizzen ferûnderstel ik, dat de dong út de groppe wei, mei hast of heulendal gjin strie of hea deryn, apart bymekoar brocht waard. De saneamde dydcloeten, dy wat mear yndroege, klingh kamen te hjitten. Ommers ek de klyn, rjocht út it petgat, wie in fêste substânsje, der’t earst derry fan makke waard om dêrnei op te droegjen ta turf. As de kling genôch yndroege wie, waarden dy yn parten stutsen, sadat it droegjen namsto hurder gong. En dy waarden dan noch wer yn lytsere stikken snien, mei ark of bats, om op de sinnige kant fan it hiem noch

fierder út te droegjen om dan úteinliks op it faak noch iepen fjûr terjochte te kommen. Kachels fynt men komselden rûn 1550.

Yn ien gefal stiet der in taksaasje yn jild bij. “Een nieuwe kling, met de dompen van de old kling en ettelijke dompen. Getaxert (!) op 10 goudgulden.” Dat wol sizze dat in stik of tolve kij yn 2 jier aan dong likefolle massa produsjeарren, as de priis fan krapoan ien ko. (Doe 12 oant 13 goudgûnen).

De produksjewize fan feedong ta branje liket wol wat op de wize sa’t dy fan it Amelân bekend is. En oer de Noardfryske Hallingen wurdt sein, dat de dong tsjin de helling fan de Warft (hûsterp) op dellein waard en yn smelle en tinne plakken stutsen waard om te droegjen. Der barde de produksje binne it jier, wylst we fan ús gegevens it idee krie dat der trije jier oer hinne gie foar’t de dompen stookt wurde koene.

Op it hiem waarden yn 1550 -oan 1556 ek al “ruighscarnen”, fûn, ek beskreaun as “donckscarne”, der’t dus de dong mei strie yngong, of wer’t de kij mar op leine, mooglik ek wol reid. En dy’t dus letter wer oer it lân brocht waard. Dat moast doe wol súntsjes (sunich) en mei ferdach dien wurde, want eiden, slepen en lârollen wiene der noch net. Fan âldere menieren bin ik net op de hichte, miskyn dat der ris in oar oer gear kin. Want as men mear seit, as der yn de stikken stiet, kin dat wolris ta reaksjes liede fan lju dy’t sokke stikken sels net lêze kinne en sûnder muoite twa ieuwen oerslagge, en dan mar ris útpakke. Mar ik slag ek wat oer: dy dompen dy baarnden net, dy smeulden. It is de fraech oft men der wol wat op gear krie koe. In stro en oare moalkost mooglik wol, mar oft it mei beane en earte (orten) ek sa maklik gong, wit ik net. It gebrûk fan dompen om te sieden of te ferwaarmjen sil net sa noflik west hawwe. In skroeiérige lucht wie it gefolch. En as it fjûr útgong dan hong der noch altiten de bedompte lucht.

Boarne:

Nedergerjocht Hinnaarderadiel ynventarisnúmer 20. Oanwêzich yn it argyf fan Tresoar yn Ljouwert.

Masterperikelen út Jellum om 1815 hinne

Thoos Postema

Dat minsker 't net altiid iens binne mei it belied fan de pleatselike basisskoalle mei bekend wêze. Meastal hawwe de ûnienigens en de ûnfrede fan de âlders te krijen mei de wize wêrop 't ûnderwiis jûn wurdt, en as de doelstellings wol of net berikt wurde. Yn sokke (mear foarkommende) gefallen meie jo der yn elts gefal fan útgean dat der ûnderwiis jûn wurdt. Mar yn 'e Jellumer skoalle leinen de saken aan 't begin fan 'e njoggentinde ieu wat oars.

13^e

Hy ondergieten den, verklarey by desen, dat my ons
Leer wel kunnen herinneren, meemalen, den Schoolb
over de sloardigheid en het plicht vertuim van den
Bredemper Wassenaar hebby hier, spreken, dat
dat deselve nog onlangs gezegd heeft, dat alles wat
den Schoolopziener van hem in syne aanklachte geseyd
haa waardheid bewatte dat hy daarop moest antwoor
den maar nog niet kunnen ons wat dulkes te doen,
en dat de Bredemper niet oude voordey weggijgaag,
maar aan ons heeft geproponeerd een commissie te for
meren, die yo het gearaag was Wassenaar leuke toestân.

Jellumden 1 Aug 1816

Bonts Comis Volk
Op 't by Jacobus Frans
Jan Folkerts Elbergen

In sloardige master

Ut de perioade 1815 oant 'e mei 1818 binne de oer de gong fan saken yn 'e skoalle fan Jellum in oantal boarnen bewarre bleaun. Der binne trije brieven út namme fan ferûntrêste ynwenners (ien fan augustus 1815 en twa fan oktober 1816), fierders twa brieven fan de Jellumer tsjerkfâdij (ek fan augustus 1815 en oktober 1816). De lêste oerlevere boarne is in brief fan de provinsjale skoalynspekteur.

De skoallemaster doedestiids wie Jacob Jarigs Wassenaar. Hy wie trouw en heit fan in pear bern. Yn it algemien gean je der fan út dat in skoallemaster dy 't sels ek noch bern hat - it bêste mei bern foar hat. Mar fan syn gewisse hie dizze man weinich of gjin lêst. Hy hie neffens de ferûntrêste âlders "in den tijd van meer dan acht jaren geen schoolgehouden, dan alleen voor omrent ses jaren den korten tijd van 2 a 3 weken. Dat wij ons wel kunnen herinneren dat dit toen geschied is op sterken aandrang en bedreigingen van den schoolopziener. En dat er toen ook behalven zijn eigen kinderen niet meer dan 2 of 3 leerlingen zijn ter school geweest." Hy

stjoerde de bern gewoan nei hûs ta, en gie sels in kuierke meitsjen. Somtiids liet hy it les jaan aan syn vrou oer, mar dat kaam net al te faak foar. Neist it feit dat de master al of net foar de klasse stie, waard de man ek noch beskuldige fan “een schandelijk leven, zoo dat hij in plaats van zeedig te zijn, voor de jeugd een schandelijk voorbeeld geeft”. In oare strideraasje wie it skoallegebou sels. It wurdt omskreaun as in bistenstâl: “het ruime schoolvertrek was in eene beestestal veranderd en waar de jeugd behoorde te worden onderwezen vond ik in plaats van tafels en banken, niets dan mest en stro en aan den wand in plaats van leerborden, kaarten of iets gelijks een allerellendigst paardetuig”. De skoalle wie in grutte rotsoai en soks wie net in goeie omjouwing foar de bern om yn te learen. Yn it gefal fan Jellum wie gjin ûnderwiis miskien wol better, as wol ûnderwiis, jûn troch master Wassenaar. Mar dat lit ik mar yn it midden.

Dochs wat oare aksinten?

As de âlders woenen dat harren bern dochs noch ûnderwiis kriegen, wiene se der op oanwiisd de bern nei de doarpen yn de omkriten te stjoeren. Dat wie fansels in tydlike oplossing. Mar mooglik barde dat ek yn Jellum. Want in oare boarne fertelt ús dêr wat mear oer. En dêrtroch krije wy ek wat in oar byld fan master Wassenaar. Yn “Baarderadiel, in geakunde” wurdt de master beskreaun as in man dy ’t traag van aard, morsig en niet zo werkzaam” was.

Allinnich is dit net in kompleet byld fan him. De reden dat hij neffens de Jellumers fiersten te min les joech, is miskien wol dat de master ek noch les jaan moest oan de skoalle yn Bears. De master yn Bears wie einliks te âld om noch les te jaan, hij wie 86 jier. De ynwenners fan Bears woenen him net oan ‘e kant sette, en dêrom ha se master Wassenaar frege om ek in pear oeren yn Bears les te jaan. Hy wie yn ‘e Jellumer skoalle fan 8.00-10.00 en 12.30-14.00 oere, en yn Bears fan 10.30-12.00 en 14.30-16.00. Hie dat no safolle gefolgen foar de

bern yn Jellum? Dat is dus de fraach dy’t nei oanlieding fan dizze boarnen stel wurde kin. Mooglik wie syn bybaantsje yn Bears de reden fan it nei hûs stjoeren fan de bern yn Jellum. It byld fan Wassenaar is dus net sa swart/wyt as ynearsten út de korrespondinsje tusken tsjerkfâdij en skoalynspekteur blikken docht.

Master krijt dien

Feit bliuwt dat de skoalynspekteur yn oktober 1815 in brief krije fan de tsjerkefâden fan Jellum, mei de winsk om master út syn funksje te ûntslaan. Dizze brief waard folge troch in brief fan de ynwenners fan Jellum, mei it selde fersyk en de frage oan de skoalopsjenner fan it distrik wêr’t Jellum diel fan út makke, oft der in oare skoallemaster oansteld wurde koe. Yn augustus 1816 hie Wassenaar yn in gesprek it neilitten fan lesjaan en de sloardigens yn it waarnimmen fan syn taken as haadmaster tajûn, mar dêrop liet hy folge dat hy net fan plan wie dit te feroarjen. Hij die it útstel om in kommisje yn it libben te roppen dy’t him yn ‘e gaten hâlde soe, ynsteek fan him daliks te ûntslaan.

Dy kommisje is der kommen en it ferslach dêrfan hat de skoalopsjenner yn in brief út 1818 út ien set. Hy wie nei in besite oan de skoalle ek fan miening dat Wassenaar in ûnkundige en sloardige master wie, en dêrom dizze funksje net langer útoefenje koe. Hy soe in oare master oanstelle litte, dy’t wol kundich wie en dy’t syn wichtige taak, te witten de meiwurking oan de foarming en takomst fan ‘e bern, serieus nimme soe.

Boarne:

*It argyff fan de provinsjale kommisje fan ûnderwiis ynventarisnúmer 39 (stik nûmer 23 a, b en c. en stik nûmer 41)
“Baarderadiel, in geakunde”*

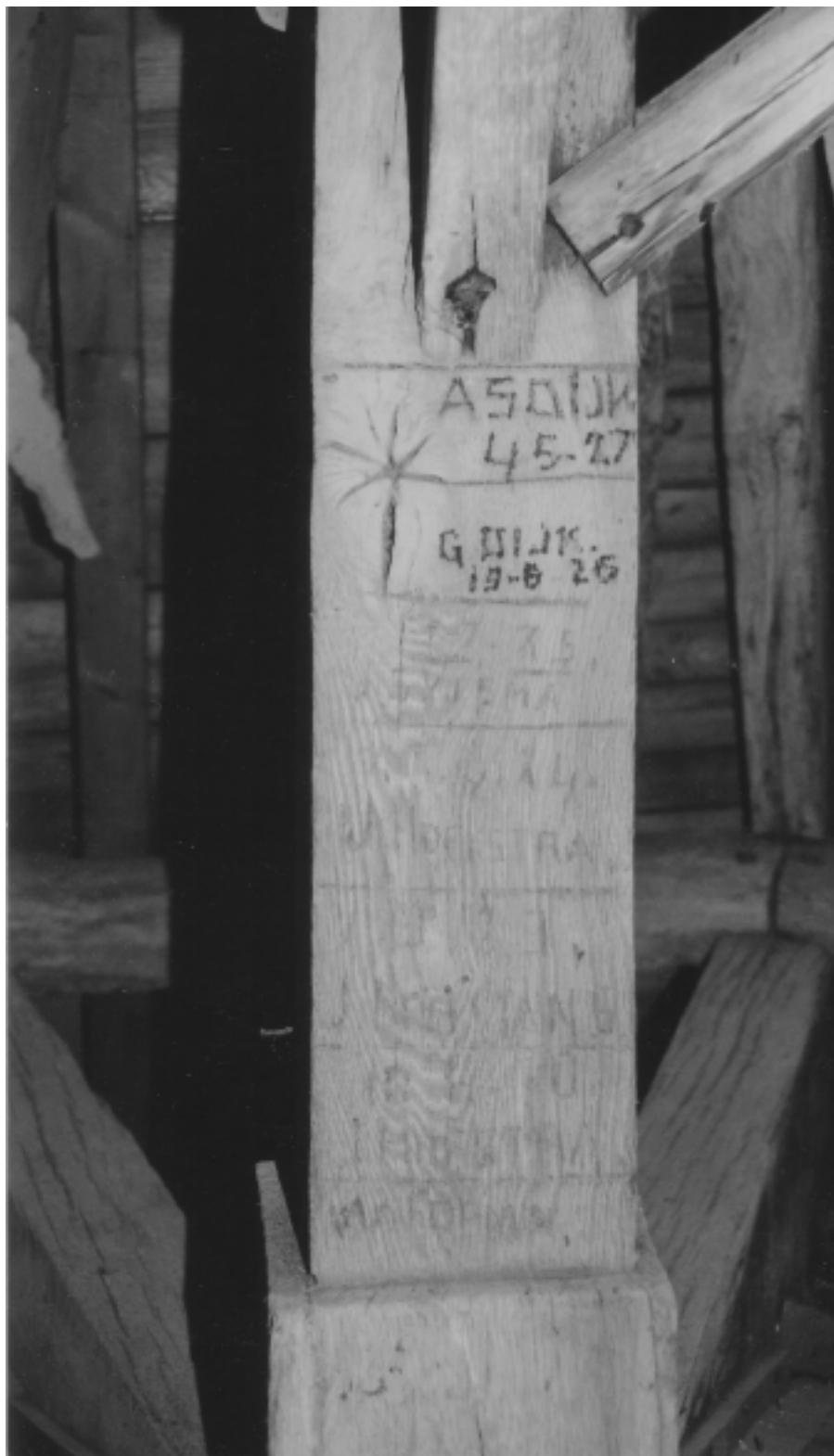
Ondergedoken in de kerk

Simen Fopma

Hilaard is een klein dorpje in de friese greidhoek, zo'n 10 kilometer ten zuidwesten van Leeuwarden. Een klein dorp, rond het begin van de jaartelling ontstaan op een terp, met centraal gelegen en hoog uitstekend boven de huizen en boerderijen de monumentale kerk met zadeldaktoren uit de derde tiende eeuw. De Johannes de Doperkerk.

Dit verhaal gaat over een belangrijke episode in de geschiedenis van de kerk, namelijk de periode in de tweede wereldoorlog, waarin de kerk onderdak bood aan een aantal jonge mannen, die zich om uiteenlopende redenen moesten verbergen voor de Duitse bezetter.

In totaal zijn dertien mannen in de kerk ondergedoken geweest; niet allemaal tegelijk, maar in het laatste jaar van de tweede wereldoorlog zaten gemiddeld 6 tot 8 personen tegelijk in de kerk. Overdag hielpen ze vaak de boeren in het dorp en directe omgeving en 's avonds zochten ze hun "onderduikerhol" weer op om er te slapen. Dit onderduikerhol was ingericht boven het plafond van de kerk, tussen de spanten van het dak. Om in de slaapplaats te komen moesten ze door een schuifraam aan de achterzijde van de kerk naar binnen. Door de

consistoriekamer kwam je dan in de hal onder in de toren. Via een stel ladders in de toren ging het vervolgens een aantal verdiepingen omhoog, waar in de muur tussen toren en kerk een opening was naar de ruimte tussen het ronde plafond van de kerk en de balkendriehoek, waarop het dak rustte. Door deze opening lieten de onderduikers zich zakken tot op de balkenlaag boven het plafond. Er moest uiterst voorzichtig over deze balken worden gelaveerd, om niet door het dunne plafond te vallen. Op de balken was van planken een vloer gemaakt en de wanden waren door één van de onderduikers, Uiltje Hoekstra, de zoon van de koster, afgeschermd met platen karton tegen de tocht. Later zag hij ook nog kans om elektriciteit aan te leggen, waardoor de onderduikers licht en verwarming hadden voor de lange avonden.

Wie waren deze onderduikers, die achtereen volgden het onderduikerhol bevolkten, en hoe kwamen ze daar terecht? Een aantal van hen woonde in Hilaard, had familie in het dorp, of was reeds elders in het dorp ondergedoken. Want, niet alleen de kerk, maar ook een aantal gezinnen in het dorp en boeren in de omgeving van Hilaard boden onderdak aan onderduikers.

Wijtze Fopma, Uiltje en Jelle Hoekstra en Folkert van der Wal woonden reeds in Hilaard. Hendrik Raap kwam in de kerk terecht door zijn pake en beppe, die in Hilaard woonden. Verder hebben Ko Dregmans, die eerder op een ander adres was ondergedoken, Jappie Hofstra en Jan Sijtsma uit Huizum, Jan Vollema uit Wommels en Jan de Vries (Boksum) een tijdlang in het onderduikerhol doorgebracht. Dan waren er ook nog Bote Lieuwe Dijk en zijn twee zoons; Alle Sytze (Loek) en Gerrit.

De redenen waarom deze mensen moesten onderduiken waren divers. De meesten hadden geweigerd te voldoen aan de oproep voor tewerkstelling (arbeitseinsatz). Voor de familie Dijk lag dit anders. Vader

Dijk was treindienstleider bij de spoorwegen in Leeuwarden. Zoon Gerrit was inmiddels in opleiding voor een functie bij de spoorwegen en zoon Loek zou een opleiding volgen aan de zeevaartschool in Enkhuizen.

Doordat in de zomer van 1944 steeds meer levensmiddelen werden gerantsoeneerd, trokken de stedelingen er op uit om bij de boeren op het platteland aardappelen, groenten en zuivelproducten te kopen. Zo had de familie Dijk sinds enige tijd een vriendelijk onthaal gevonden bij Simen en Jeltje Fopma (de ouders van Wijtze) die in Hilaard op een boerderij naast de kerk woonden. Hier werd enkele malen per week melk gehaald.

Toen kwam de Spoorwegstaking van September 1944. Via radio Oranje kwam de stakingsoproep met de cryptische zin: "De kinderen van Versteeg moeten onder de wol". Versteeg was de schuilnaam van Ir. Hupkes, de directeur van de NS. Op 18 september dook vader Dijk onder bij Simen en Jeltje Fopma in Hilaard, al snel gevolgd door Gerrit en Loek. Ten gevolge van deze staking werd door de SD jacht gemaakt op de mensen die bij de spoorwegen werkten, want bijna iedereen was in staking gegaan. Hilaard had al het nodige met de SD te maken gehad. Dominee Loorbach had een joods meisje als hulp in de huishouding in huis. Dit werd aan de SD verraden, die dominee en het meisje kwamen ophalen. Dominee Loorbach was toevallig niet thuis, werd gewaarschuwd en dook vervolgens onder in Amsterdam. De pastorie werd de volgende dag door de Duitsers leeggeroofd, voor zover de Hilaarders zich nog niet over het huisraad had ontfermd. Ook werden enkele boerderijen, waar men de dominee vermoedde, doorzocht. Het dreigement, dat men de boel in de brand zou steken, als dominee niet tevoorschijn kwam, werd gelukkig niet uitgevoerd. Mede daardoor werden wel aanwezige, maar niet gevonden onderduikers gespaard.

Het contact met de buitenwereld werd vaak onderhouden door Klaas Stienstra, de plaatselijke vrachtrijder, die een aantal malen per week met paard en wagen heen en weer reed naar Leeuwarden, waarbij vaak brieven en boodschappen voor de onderduikers werden meegebracht.

Op 11 oktober 1944 ging het mis. 's Avonds, als het donker werd, kwamen jongelui uit het dorp en onderduikers vaak

bijeen op de buorren en liepen dan een rondje door het dorp. Op die bewuste avond stuitten ze op een aantal SD-ers, die op de fiets het dorp passeerden. "Halt, stehen bleibin" klонk het, gevolgd door een waarschuwingschot. Enkele onderduikers werden aangehouden en hun papieren gecontroleerd. Wijtze Fopma had ze niet bij zich en moest ze onder geleide van de SD-ers gaan halen. Loek Dijk werd ook

aangehouden en moest als arrestant mee naar Leeuwarden. Aangekomen bij de boerderij van Simen en Jeltje riep Wijtze luidkeels: "Mem, ze moeten mijn persoonsbewijs zien". Op dat moment zat Bote Lieuwe Dijk, de vader van Loek bij de Fopma's aan de keukentafel, samen met een andere onderduiker, Haye Visser. Vader Dijk werd onmiddellijk de koeienstal in gedirigeerd, waar hij zoon Loek tegenkwam, die voor de Duitsers een fiets moest "regelen". Loek was naar de achterdeur van de stal geslopen, waar hij in het weiland wilde ontsnappen. Vader Dijk durfde niet mee, omdat hij dacht dat de hele boerderij was omsingeld, en verstopte zich achter een konijnenhok in de schuur. Met het pistool op de borst moest Wijtze vettrellen waar Loek gebleven was, maar die was al lang verdwenen. Vader Dijk werd wel in de schuur gevonden en meegenomen naar Leeuwarden. Het was nu uiteraard niet veilig meer in het dorp. De onderduikers in de kerk vonden tijdelijk andere schuiladressen in Hilaard en omgeving. Na een week was gebleken dat de SD Hilaard verder met rust liet, waardoor enkele onderduikers hun slaapplaats in de kerk weer konden innemen. De gebroeders Dijk sliepen nu ook permanent in het onderduikerhol. Ondertussen had de ondergrondse een overval gepleegd op het distributiekantoor in Leeuwarden. Razzia's in de stad en wijde omgeving waren het gevolg. Toen dit geluwd was keerden nog enkele onderduikers terug naar hun schuilplaats in de kerk. In november 1944 voerde de ondergrondse een aantal aanslagen uit op duitse transporten. Als gevolg hiervan werd, bij wijze van represaille, op zaterdag 18 november Bote Lieuwe Dijk, samen met zijn collega, Rijkje van Meeteren en een joodse onderduiker, Julius Gast, uit de gevangenis gehaald. Ze moesten al hun spullen meenemen. In het inschrijfregister werd vermeld: "In vrijheidsstelling". Hoe anders zou dit gaan. Men werd in geblindeerde vrachtauto's gestopt, waarna het richting Harlingen ging. In de nabij-

heid van Herbayum werden ze vervolgens gefusilleerd. Een gedenksteen markeert thans deze afschuwelijke daad. In de weken na de arrestatie van vader Dijk werd met vrijwel alle inwoners uit de kern van het dorp de afspraak gemaakt om voortaan overdag wacht te lopen in de kerkturen. Hier had men een uitstekend overzicht op de toegangswegen naar het dorp. Zowel de inwoners als de onderduikers liepen bij toerbeurt hun wachtrondes. Er werd zelfs een strafcommissie ingesteld, die sancties kon opleggen bij gebleken verzuim.

Op 9 januari 1945 om 11 uur 's avonds hoorden de onderduikers herrie beneden in de kerkturen. Van onder uit de toren riep de koster naar boven dat ze er maar uit moesten komen want de Duitsers kwamen ze halen.

Dezen kwamen tot bij het onderduikerhol om de onderduikers te arresteren. Verstoppen hielp niet meer, want de Duitsers wisten precies wie er sliepen en hoe de situatie boven in de kerk was.

Er was verraad in het spel !

De onderduikers, te weten Hendrik Raap, Jan de Vries, Loek Dijk, Gerrit Dijk, Jan Vollema, Uiltje Hoekstra, Jacobus Dregmans, Folkert van der Wal en de koster Oene Hoekstra werden met paard en wagen naar Wommels gebracht en twee dagen later naar de gevangenis in Leeuwarden overgebracht.

Jan Sijtsma, Wijtze Fopma en Jappie Hofstra waren inmiddels elders ondergedoken. Jelle Hoekstra is om onverklaarbare redenen niet gearresteerd.

Op 16 januari moesten een groot aantal gevangenen aantreden om te worden afgevoerd. Ook enkele van de onderduikers uit Hilaard werden op transport gesteld. In elk geval waren hierbij de gebroeders Dijk, Jan Vollema en Uiltje Hoekstra. De gevangenen moesten naar het station lopen, waar een trein met een tiental veewagens klaar stond, richting Groningen. Ze werden met z'n dertigen in een wagon gedreven, waarna het op reis ging.

Het waren dezelfde soort wagons, waarmee wekelijks joden werden afgevoerd, richting vernietigingskampen in Duitsland en Oost-europa. Gerrit Dijk had al eens eerder in Assen een trein vol Joodse gevangeneng gezien, die afscheidsbriefjes uit de luiken van de veewagens wierpen. Dijk: "Nu waren het onze hoofden, die uit de luiken naar buiten keken."

Het werd een barre tocht. In Groningen werden meer wagons aangekoppeld, waarna de reis verder oostwaarts ging. Na een reis van twee dagen, waarbij de Eems en station Lehr werd gepasseerd, kwamen ze verkleumd en geradbraakt in Wilhelmshafen aan. Ondertussen was al gebleken dat de Duitsers niet goed raad wisten met de gevangeneng uit Leeuwarden en Groningen. Ze werden in colonne naar een kamp buiten de stad gebracht. Het kamp was omringd door dubbele rijen prikkeldraad met op iedere hoek een toren met een mitraillleur en een schijnwerper. Deze omheining was ruim twee meter hoog. Ontsnappen zou niet eenvoudig zijn.

Overdag werden de gevangeneng naar de marinewerf gebracht, waar ze voornamelijk puin moesten ruimen ten gevolge van de engelse bombardementen. De omstandigheden in het kamp waren erbarmelijk en voor het minste vergrijp werden de gevangeneng soms zwaar gestraft. Op 11 februari hakte Gerrit Dijk definitief de knoop door. Hij zou een ontsnappingspoging wagen. Na afscheid genomen te hebben van enkele maten en zijn broer ging hij op weg. De wachttorens waren niet bezet, omdat men het op dat moment te druk had met andere zaken. Dijk kon zo over het prikkeldraad klimmen en zich uit de voeten maken. Die middag, toen bleek dat hij vermist was, werd een vier uur durend appèl gehouden, maar Gerrit Dijk kwam niet meer terug. Na een barre tocht door Oost-Friesland, Groningen en Friesland kwam hij eind februari weer thuis in Huizum. De hele afstand vanaf Wilhelmshafen had hij lopend

afgelegd. Thuisgekomen moest hij meteen weer onderduiken tot de bevrijding van Leeuwarden op 15 april 1945.

Ongeveer een jaar of tien geleden kregen de kerkgangers in Hilaard last van muggen tijdens de kerkdienst. Nader onderzoek leerde dat boven het plafond tussen de balken van de kerk nog de restanten van het voormalige onderduikerhol lagen, bestaande uit oude stromatassen en oude dekens. De zaak werd toen grondig schoongemaakt. Enkele jaren later werd de restauratie van de Johannes de Doperkerk in gang gezet. Toen kwam men ook weer bij de plaats van het voormalige onderduikerhol, waarbij het idee ontstond om een blijvende herinnering te maken van de periode dat de kerk aan de onderduikers bescherming bood. Omdat in Hilaard nog veel meer onderduikers waren verborgen dan alleen in de kerk, was de keuze niet gemakkelijk. Toch is uiteindelijk gekozen voor de onderduikers, die in de kerk waren verborgen, daarmee mede symboliserend de belangrijke rol die het hele dorp Hilaard in die donkere periode heeft gespeeld.

Tijdens een plechtige ceremonie werd op 16 mei 2004 een plaquette onthuld, waarop de namen van de onderduikers, die zich in de kerk hadden moeten verbergen. De plaquette werd onthuld door vier nog in leven zijnde voormalige onderduikers, Wijtze Fopma, Gerrit Dijk, Jan Sijtsma en Hendrik Raap en heeft nu een plaats gekregen in het voorportaal van de kerk, vlakbij de nis in de muur van de toren, waar men doorheen moet klimmen om de slaapplaats boven het plafond van de kerk te bereiken. Met het aanbrengen van de herinnering is een belangrijke episode in de geschiedenis van de Johannes de Doperkerk vastgelegd.

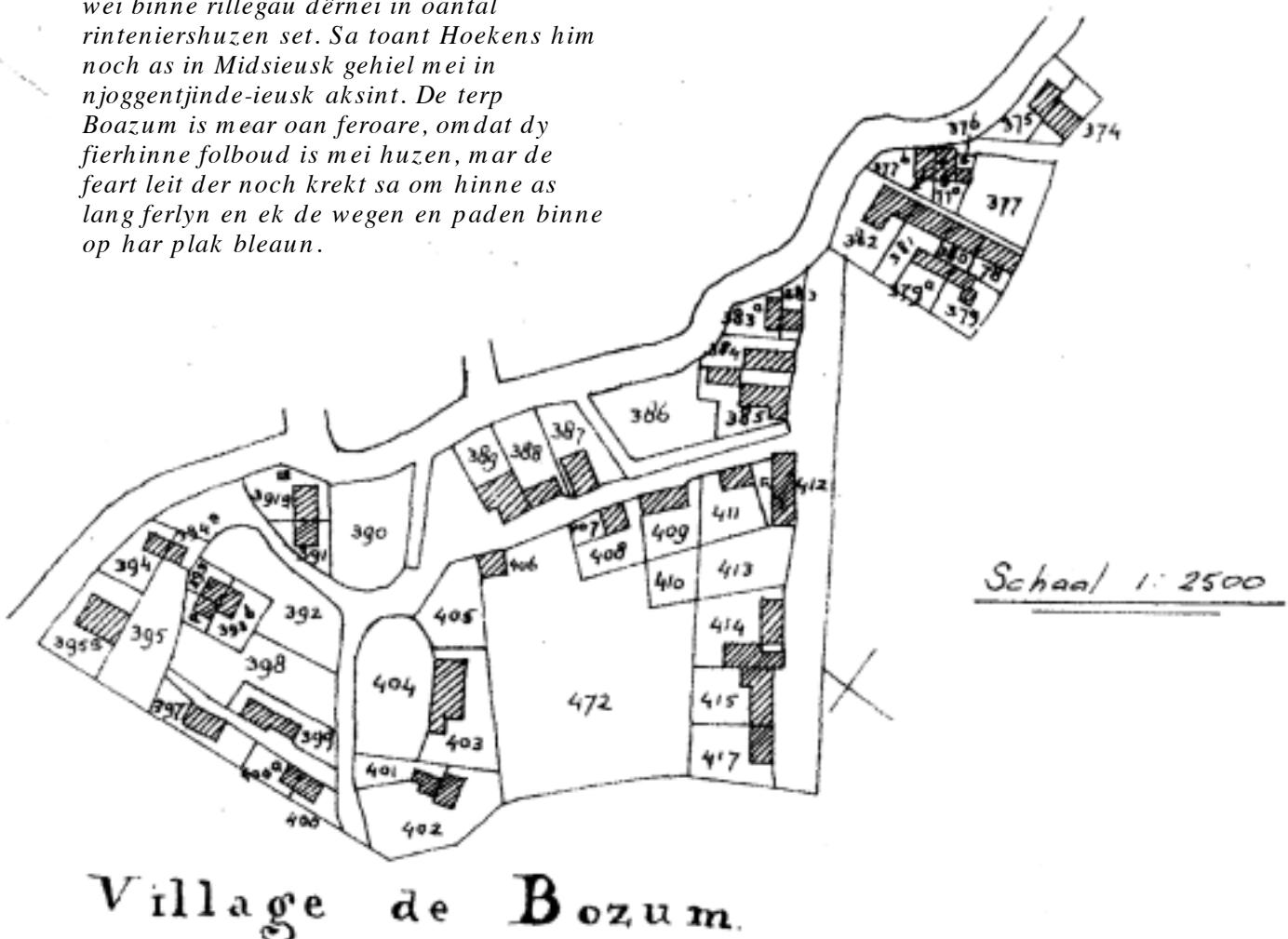

De struktuer fan de beide doarpsterpen yn Boazum

Philippus Breuker

It doarp Boazum leit op twa terpen, Hoekens en Boazum. Dat is noch wol te sjen, hoe folle oft der ek feroare is. Noch altyd leit Hoekens der yn syn Midsieusk persielsyndieling by. Allinnich is wat no de Waltawei h jit, der letter oan de sydkant troch hinnelein. Dat wie yn 1858. Oan dy wei binne rillegau dêrnei in oantal rinteniershuzen set. Sa toant Hoekens him noch as in Midsieusk gehiel mei in njoggentjinde-ieuusk aksint. De terp Boazum is mear oan feroare, omdat dy fierhinne folboud is mei huzen, mar de feart leit der noch krekt sa om hinne as lang ferlyn en ek de wegen en paden binne op har plak bleaun.

Yn dit stik wol ik besykje in yndruk te jaan fan de oarspronklike funksje fan de âldste persielen, dy't foar in part noch bestean en dus ek werom te finen binne. Foar de oanklaaiïng sil ik hjir en dêr ek wat oer âlde huzen of hôven op dy hiemen sizze.

Foar de lokalisaasje brûk ik de nûmers fan de kadastrale minútkaart út 1832. De kaart is oars al tekene yn 1812. Hy is útjûn troch Jacob van der Vaart yn it diel Baarderadiel fan de Kadastrale en prekadastrale atlas. Boazum foel yn de seksje Baard E.

Hoekens en Boazum

It terpekompleks dêr't it tsjintwurdige doarp Boazum op leit, is neffens de grutte fan de persielen op de kadastrale minút fan 1832 83000 kante meter, dat is dus hast 23 pûnsmiet. Ik rekkenje dêr dan ta de persielen 366 oant 419 en 466 oant 482. As grins nim ik de sleat of feart om de persielen dy't noch dûdlik by de terp hearre, ek al lizze se net altyd op de eigentlike terp sels. It komt der dus sa'n bytsje op del dat de grins troch wetter útmakke wurdt. Net ha ik meiteld 489, dat in twifelgefal is en ek net 365 en de eastlike hoeke fan 313 dêrtsjinoan, hoewol't dy earder wol binnen de feart om de terp hinne lein hawwe. De feart rûn dêr earder oars. Dat is yn it lân noch wol te sjen. Mar dan soe 483 der ek wol by rekkene wurde kinne en oare perselen as 308 oant 312 en dêrmei binne wy dan dochs wol bûten de terp bedarre. Ik hâld dy persielen oars wol foar âld, dat is te sizzen yn alle gefallen minstens Midsieusk.

It kompleks falt yn twa terpen út elkoar, want ek al is dan út de iene it hert weigroeien en is de oare ek gâns fergroeien, der is noch genôch fan beiden oer om te sjen dat it twa binne. Wol lizze se deun tsjin elkoar oan. Op it Altaplein en yn de Dokter Miedemastrjitte komme se by elkoar. De iene hjitte earder Hoekens, de oare hat grif it oarspronklike Boazum west, dat letter dan de namme fan it hiele doarp waard. De namme Hoekens komt foar it lêst foar yn 1543, Boazum is foar it earst oerlevere út 1226.

Sjocht men krekter en nimt men de kadastrale minútkaart fan 1832 derby om te sjen hoe't it earder west hat, dan wurdt net allinnich dûdlik wêr't se beide oan ta

rûnen, mar dan docht ek blikken dat Boazum heal om Hoekens hinne leit. Dat wurdt noch dûdlicher as men de beide pleatsen derby nimt dy't oarekant de Tanialeane oan de eastkant tsjin de terp Boazum oanlizze of lein hawwe. Se lizze neist elkoar oan de leane, de iene (488) tsjin Hoekens oan, de oare (492) dêr werneist. It stee dat tsjin Hoekens oan leit, bûcht dûdlik om Hoekens hinne. Beide hienen se lân op de terp, dat it leit yn 'e reden om te ûnderstellen dat se ea fan de terp ôf nei bûten ta ferpleatst binne. Dy op 488 is yn 1828 nei de Griene dyk ferpleatst en it hiem is miskyn wol ôfgroeven, dat dêr falt net folle fan te sizzen, mar de oare leit noch altyd op itselde plak. Dat is in heech hiem en dêrmei is de ferpleatsing fan de terp ôf om 1200 hinne te datearjen. Boazum leit dus heal om Hoekens hinne. It liket der dêrom op dat Hoekens âlder is. Argeologysk ûndersyk nei de âlderdom fan beide terpen is net dien. Hoekens is oant de soal ta útgroeien en dêr ûnderlyn waard in skelet yn 'e hoksen fûn. Dat wiist op hege âlderdom, miskyn noch wol út de tiid fan foar Kristus. Fan Boazum leit de ôftoppe kearn der noch. It Frysk Museum hat wol fynsten út beiden, dat dêr soe miskyn noch wolris wat neiers oer de tiid fan ûntstean út ôf te lieden wêze. Nammekundich is der wat foar te sizzen om de namme Boazum te ferlearjen as: by de pleatsen. Sa'n namme wiist derop dat der navenant in soad pleatsen by elkoar stien hawwe moatte, want hie dat gjin bysûnderheid fan de terp west, dan soe er sa net neamd wêze. De measte terpen hawwe mar in pear pleatsen. No hat om Boazum hinne it wetter gâns húsholden. It doarp leit yn in punt op yn it gebiet dat letter Middelsee neamd waard. Ik ha oan de noardkant fan it doarp wol in stik of fiif-seis hústerpen fûn dy't oan de diggels te sjen, allegearre oant de fjirde ieu of sa bewenne west hawwe, en nim dêrom oan dat Boazum ûntstien is doe't dy terpkes yn it flakke fjild ferlitten waarden. Dat soe dan dus yn de fjirde of fyfte ieu wêze.

Hoekens

By Hoekens hearre de persielen E 366-386 en 473- 482. De persielen 383 oant 386 ha ik by Hoekens rekkene omdat it pastorygrûn is, dy't fierder net op de terp Boazum te finen is, mar se soenen oars ek wol by Boazum rekkene wurde kinne. De beide terpen reitsje hjir aan elkoar. As men ûnder de terp ferstiet it gebiet dat dûdlik omheech rint, dan foarmje de persielen 473 oant 478 mei 371 en in stikje fan 473 de terp. De kearn dêr wer fan hawwe grif 478 oant 480 foarme. Dat is it stee fanâlds fan de Jongama's. It waard yn 1914 sa djip útgroeven dat sels in wynmooltsje it net droech hâlde koe. No is it wetter.

Op Hoekens falle foar de tiid fan de lettere Midsieuwen fjouwer eigendommen te ûnderskieden. Dat binne Jongama, de tsjerke, de pastory en in pleats. Tsjerke en pastory lykje my stichte út Jongama. It komt frij folle foar dat de adel neist syn eigen stee in tsjerke stichtet of alteast dat dat mei help fan de adel bart. Dêr wiist ek op dat it lân fan tsjerke en pastory tsjin it lân fan Jongama oanleit.

Ek fan de pleats (op 367) blykt yn de tiid dat dêr foar it earst wat fan bekend is (dat is om 1500 hinne) it lân fan de Jongama's te wêzen. It leit nei it noarden ta. De pleats stiet net op de eigentlike terp en ek net op

in heech hiem. Wol is it dêr net leech, want it stee leit op in oeverwâl, lykas trouwens de doarpsterpen sels ek. Dy rint fan Beltsum nei Boazum by wat letter de Middelsee hijt lâns. As it stee net ôfgroeuen is (wêr't neat op wiist), dan sil de pleats ea lykwols dochs op de terp stien hawwe. Mooglik is de pleats in jongere ôfsplitsing fan de pleats fan de Jongama's op de terp, mar it kin fansels ek wol wêze dat der earder twa pleatsen op de terp sels stien hawwe en dat ien dêrfan nei bûten ta ferpleatst is. As dat lêste it gefal wêze soe, dan tinkt men al gau dat it west hat doe't der romte foar in pastory makke waard, dus oan de tolfte ieu.

Myt konklúzje is dat Hoekens yn oarsprong fan ien famylje west hat en dat dy bûten har skinking foar de bou fan in tsjerke, de terp en it measte lân deromhinne ek lang yn eigendom holden hat (it measte lân, dat wol sizze: alles, behave dat oan de kant fan Boazum, dêr't de Jongama's trouwens ek eigendommen hienen). Wy witte net better of dy famylje hawwe altyd de Jongama's west, fierder werom rikt ús kennis gewoan net, mar it soe fansels wol wêze kinne dat sy Hoekens troch trouwen kriegen hawwe en dat it earder dus fan in oare adellike famylje west hat.

No noch wat oer it tsjerketerrein. It persiel 371 is it stee fan de tsjerke. It leit heech, mar dochs liket it my de fraach oft it oarspronklik wol by de eigentlike terp heard hat. It leit ommers sa fansiden en op himsels, dat it ek wolris foar de bou fan de tsjerke opsmiten wêze kin. Mooglik is dan de grûn fan E 365 en de eastlike hoeke fan 313 dêrtsjinoan ôf helle, want dy stikken lizze navenant wat leech.

En der is noch wat oars dat my dêroan tinke doch. Op de oare terp, Boazum, lei fanâlds in hoekje tsjerkelân, net samar in stikje fan pastoar, fikaris of prebendaris, mar fan de patroan, dat is de tsjerke as stichting sels. It giet om it noardlike puntsje fan E 467. It lei dus op it heechste fan de terp. No is it dêr noch it heechst,

mar earder wie it der noch in oardel meter heger. By it ôfgraven fan de terp Boazum yn 1874 en 1875 bleau der namentlik noch in jiermannich in hoekje mei in pear wenden aan de oare kant fan de dyk lizzen (E 401 en 402) en dêrfan is oerlevere dat der in trep fan seis triemen hinne lei. It stee hijt yn 1515 "die sted oppe Beren" en it waard yn 1614 omskreaun as it "kleyn stuck saedlant gelegen voor het vicarie huys." Dat fikaryhûs stie op it krektneamde plak oer de dyk.

It patroanshoekje waard yn 1633 by it boulân fan Jan Jans ploeg, dat E 467 west hawwe moat. Jan Jans brûkte dat doe. Dy wie boer op de lettere stim 27. Dat wie de pleats by Walta, de stins dy't justjes súdlik fan de terp yn it lân lei. Sûnder mis hat dy pleats earder op de terp stien. Ek E 467 wie fan de Walta's. De Walta's wienen ek Jongama's.

Soenen de Jongama's dan earst op Boazum in tsjerke of kapel stichte hawwe en letter, doe't oare doarpen as Wiuwert en Britswert har los makken fan de Boazumer tsjerke en sels tsjerken stichten, in nije tsjerke op Hoekens bouwe litten hawwe? Dat wol my namste mear oan, omdat der neist it fikaryhûs in fikarypleats lei (op E 403). Dy fikary soe dan earder, doe't der noch gjin fikaris wie, fan de pastoar of fan de tsjerke sels west hawwe kinne. By tsjerkestichting moasten dy beide elk in pleats hawwe.

Inkelde persielen fan Hoekens apart

Hjirfoar binne al inkelde persielen te praat west. Op in pear wol ik wat neier yn gean.

E 368, no it hôf by Singel 2

No stiet de pleats op dit stee en is it hôf gâns lytser wurden, mar foar 1869 stie dy mear achterliker en wie it hôf mar leafst 4710 kante meter. As seldsume bysûnderheid witte wy al wat út de de santjinde ieu oer dit hôf. Yn 1649 stiet yn it hierkontrakt foar de hierder: "de plantagien mede te onderholden, mits genietende de vruchten en olt holt, daertoe iaerlijcx een bequaam snoeijer te

gebruijcken." Net by elke pleats sil doe sa'n moai en grut hôf lein hawwe. It wie fanâlds dan ek in foarnome pleats.

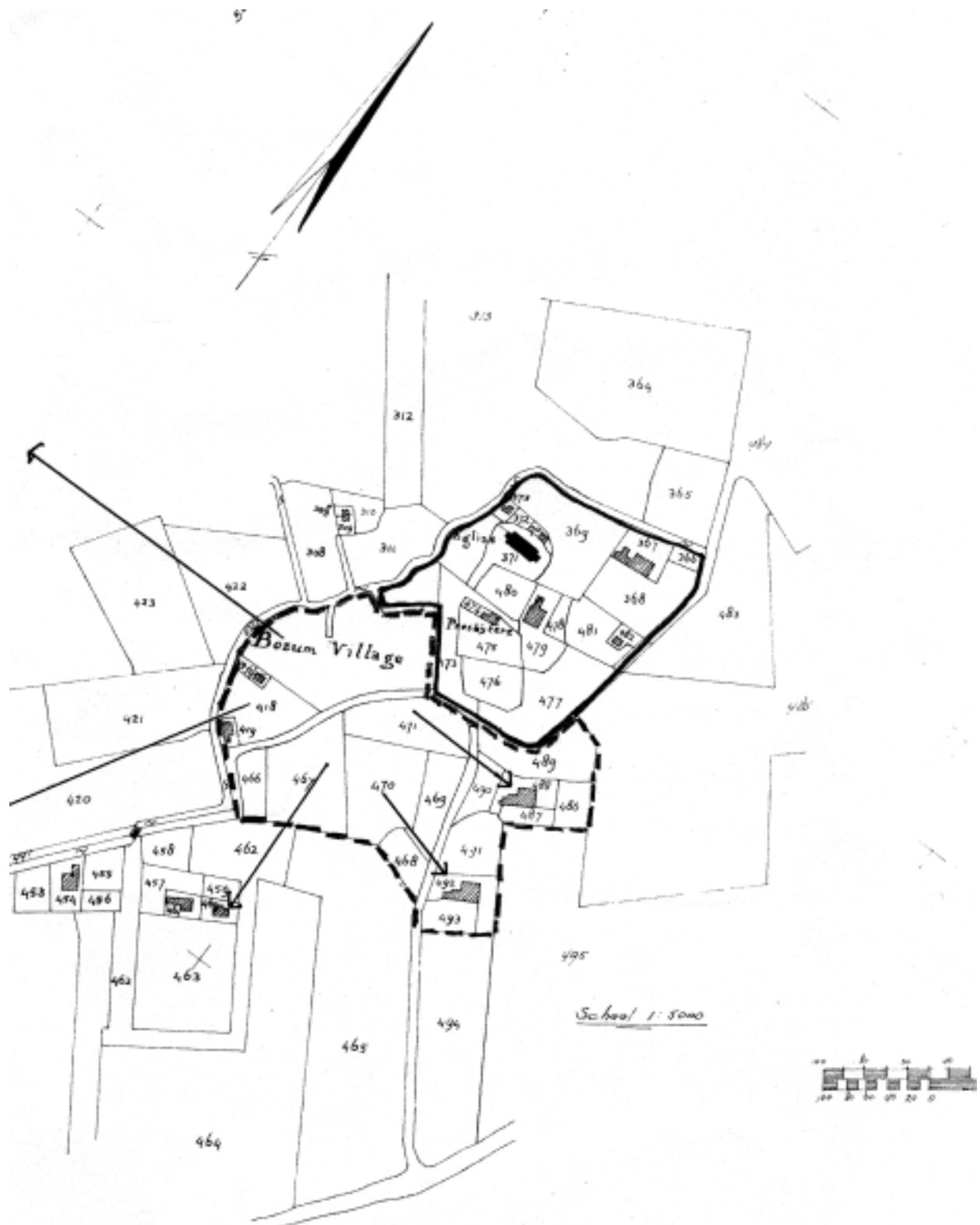
**E 370-375,
no Tsjerkebuorren 2, 4, 6, 8, 10 en 12**
Dizze persielen leinen op patroansgrûn, krekt sa't ek it neistlizzende tsjerkhôf patroansgrûn is. Ik hâld it derop dat de grûn oarspronklik bestimd west hat foar jiermerken en oare publike saken dy't wol net by de tsjerke hearden, mar dêr't de tsjerke wol de romte foar bea. Op oare plakken is de namme Frijhôf foar sokke hoeken oerlevere. De persielen wienen hjir neffens it kadaster fan 1832 mei elkoar 3364 kante meter grut, dus hast in pûnsmiet.

De hoeke waard al ier beboud. Earst kaam der in skoalle. Dy is der al as it âldste tsjerkeboek begjint, dat is yn 1515 (E 373, no Tsjerkebuorren 2-6). Hy hat der stien oant 1873. De âld skoalle is bewarre bleaun, of better sein: de beide skoallen en it skoalhûs, de earsten (mei feroaringen) út 1612 (nrs. 6 en 4) en de oare út 1794 (nr. 2). Eastlik fan de skoalle ha ik foar it earst in hûs yn 1597 fûn. Doe wenne Haye skroar der. Mar der kin wol langer in hûs stien hawwe. It hûs op dit stee is om 1900 hinne ôfbrutsen. Súdlik boude Hindrik wever yn of om 1540 in hûs. It stie lyk foar de toer oer.

It waard boud yn fakken, sa't dat fanâlds dien waard. Skuorren en tsjerken binne noch sa boud. In fak wie it stik tusken twa stilen. Yn 1584 hie it hûs al twa eigeners en waard it ek yn twaen bewenne. Sa is te ferklarjen hoe't it komt dat op itselde stee no twa huzen mei de rêgen deun tsjin elkoar aan steane. No is it dêr Tsjerkebuorren 10 en 12. It lêste waard boud yn 1848.

E 385, no De Havens 2

Ek fan it eardere hûs op dit stee is bekend dat it yn fakken boud waard. It sil wol it earste hûs op dit hoekje west hawwe. Yn 1556 ferdiele de grytman op fersyk fan

Jan Bockes it hûs yn twa gelikense parten. Sijbe Sijbes, dy't bakker wie en dy't ik foar it earst neamde seach yn 1553, krike it foarhûs mei ien fak fan it achterhûs, dat wie oant it bynt dêr't de tsjernwige oan spikere wie, en Jan Bockes sels it achterhûs ynklusyf dat bynt en fierder de keamer dy't oan it hûs boud wie. Elk krike de beammen neist syn hûs. Yn 1582 blykt dat der in klinge op it hiem stiet en dat der in tún by wie, grif in grientetún.

E 474 en 475, no Altaplein 1

Dizze persielien lizze noch heech en hearre dan ek by de eigentlike terp dy't Hoekens ea wie. Foar de tolftie ieu sil der wol in pleats fan de Jongama's stien hawwe, mar ik hâld it derfoar dat doe it stee ta pastory bestimd waard. Tenearsten sil de pastory tagelyk ek wol pleats west hawwe. Yn 1670 is der sprake fan in skuorre en yn 1685 fan in bûthûs. Mar sels buorkje die de pastoar dochs al yn de tiid fan mr. Edo Walickama (dat wie yn de earste helte fan de sechstjinde ieu) net mear. Dy hie in setboer. Om 1700 hinne hold dat op, want doe waard it lân los ferhierz. Ds. Alta hat neitiid noch wol wer sels buorke, ek mei in setboer, mar syn spul stie net op it eigen hiem .

De tsjintwurdige pastory is fan 1869. Hy waard boud nei it úntwerp fan in Rotterdamske architekt, in sweager fan de nije dûmny. Vlaskamp lei de tún oan. In dûmny hat der wenne oant 1960.

E 476

Wat de oarspronklike funksje fan dit persiel west hat, wit ik net. It hearde by de pastory, wie yn 1832 greide en 2300 kante meter grut en it hjitte fanâlds Kamp. Sa fûn ik it in pear kear neamde yn de lette santjinde ieu. Yn de njoggentjinde wie it al Pôltsje, wat it no noch is. By de oanlis fan de nieuwe wei is der in skeane punt ôfrekke, dy't by Tanialeane 1 kommen is. It moat sa te sjen al by de stichting fan de pastory in apart stikje lân wurden wêze, begrinze troch sleatten.

E 479, no de Poel

Fan it hiem rûn in paad oer de noardkant fan it pastoryhiem nei de Buorren ta (dat mien ik teminsten, al bin ik net wis, want dat paad hearde by de pastoy) en in oaren by de eastkant fan it pastoryhiem en 476 lâns oer 477 nei de wei ta. Fan beide paden binne noch parten bewarre. Yn 1461 skonken de Jongama's op de stins sels nei, de pleats Hoekens aan de tsjerke. Letter waard dat de helte en yn 1538 feroare dy helte ek nochris yn in ivige rinte. Yn 1541 foelen hûs en hae (dat is heaberch) troch lotsjen ta oan ien fan de erven Jongama, Doeke Walta. Dat jiers wie Fed Hermana ferstoarn, de widdo fan Agge Walta en dêrmei kaam der in ein oan de bewenning fan it stee troch de adel. Sûnt wennen der boeren, oant yn 1914 de pleats ôfbrutsen en it stee ôf- en útgroeven waard en wetter waard.

Dit stee wie it heechste part fan Hoekens. Fan Jeltsje (Epema/Stienstra-) Reitsma (1903-1991), hearde ik jierren lyn hoe goed oft it har heugde dat se as famke griisd hie, sa djip hie it wetter yn de grêft dêr ûnder har lein doe't se in kear blomkeplukte op it plak dêr't it paad by de pastory lâns by it hiem kaam.

E 481 en 482, no Singel 1

By Jongama ha ik ek it hiem rekkene dat der eastlik tsjinoan leit (E 481 en 482). It is in heech hiem en der is reden om it yn

oanlis foar in wier te hâlden. Terp is it net, want it rint nei alle kanten ôf en de terp sels rûn neffens meidieling fan Germ Wierenga silger oare kant sleat út dy sleat wei omheech. It hiem soenen de Jongama's dan oanlein hawwe kinne om der in wier mei in ferdigeningswurk op te bouwen. Dat soe dan in houten toer west hawwe kinne. Op it eardere plak fan de wier, dat him noch as in heech flak fansiden de midden ôftekenet, sitte yn de grûn in pear gleuven fol ûnfermongan jiske sûnder stiengoude, krekt as hat der wat fan hout stien, dat ôfbaard is. Sokke houten ferdigeningswurken wienen de foargongers fan stiennen tuorstinzen. Se litte har neffens De Langen en Noomen yn de tolftie ieu datearje. Mooglik hat de toer by de tsjerke syn funksje oernommen. Dy soe miskyn fan deselde tiid wêze kinne as it ophege koar en dat is fan 1226. Ta in stins is it op dit hiem net kommen. Dy kaam op it hiem fan de Jongama's op de terp (E 479). Yn 1461 wurdt dy dêr neamd. De wier kin dêrom fansels noch wol lang lizzen bleaun wêze. Wannear't er ôfgroeven is, is min te sizzen. Doe't der in hûs op it hiem kaam, hat er mooglik noch wol bestien, want dat hûs kaam aan de râne te stean, sa't wy noch sjen sille. Schotanus jout him yn alle gefallen net mear, mar dat seit miskyn net alles. It hiem krige in oare funksje. De Jongama's stichten der in pleats op, dy't se bestimden ta in prebende en oerdroegen oan de tsjerke. Dat moat foar 1461 bard wêze, want dan wurdt der al in prebendaris neamd. It lân waard ôfsplitst fan de pleats op 366-369. De pleats hat bestien oant 1681. Doe foel er út elkoar, omdat de tsjerke út jildneed oergong op losse ferhier fan de stikken lân apart. Dat brochtolle mear op as lân ûnder in pleats. In jier of wat letter, yn 1687, waard ek it hiem ferkocht. Dat wurdt dan omskreaun as it stimdragende hoarnleger de Prebende Staten. It hold syn stim. Dat wie nûmer 20. As gebou hat de pleats it net ta in skuorre brocht. It is by in heaberch bleaun. Yn

1604 is sprake fan hûs, hôf en berch. Oer foarm en ynrjochting fan it hiem binne wy al fier yn de tiid werom goed ynformearre. Dat hawwe wy foaral te tankjen oan in stik út 1571 oer grinzen tusken dit hiem en it lân fan de pleats derneist op it lettere 366-369. Dat bestiet út tsjûgefeklarringen en de âldste tsjûge is berne yn 1488 en hat altyd yn Boazum wenne. It docht blikken dat der yn de ieuwen dy't sûnt ferrûn binne, oan de struktuer fan it hiem en oan it plak dêr't it hûs stiet, net folle feroare is. Om te beginnen rûn om it hiem in sleat, dy't der mei lytse feroaringen noch altyd leit. Nei it hiem ta rûn út it noarden wei in opfeart, dy't letter grêft by de pleats op 368 wurden is. By dy opfeart lâns rûn in leane nei it lân dat by de pleats hearde. Ek dy leit der noch. Om it hiem rûn in reed dy't út de Buorren wei kaam en dy't foarby it hiem oergong yn de miedwei nei de himrik ta. Oan de noardkant fan it hiem wie de reed meiïens part fan it lyk- en tsjerkepaad nei Yndyk en Klaaiterp. Yn 1571 hjit it dat it dat al sûnt minske heugenis wie. Der lei yn de bocht in hout (grif in planke mei in lining) oer de sleat. Nei de oanlis yn 1858 fan de nije wei nei de Buorren hat it syn funksje as binnenpaad ferlern, al waard by it opheffen yn 1872 it part fan Klaaiterp nei Yndyk útsûndere, omdat de wei fan Klaaiterp nei de keunstdyk by heech wetter ûnder rûn. Noch wol koe men altyd fan it tsjerkhof oer in paadsje nei de reed komme, mar dat is nei de tsjerkerestauraasje yn 1947 ek ferfallen. It ein reed út de Buorren wei rûn by de sleatwâl fan 477 lâns. It wie de ûntslutting foar de pleatsen op 479, mooglik ek foar dy op 488, as dy earder op 489 stien hawwe soe, en fierder foar de pleatsen op dit hiem en op it hiem derneist. By de oanlis fan de nieuwe wei yn 1858 is in nieuwe oanslutting op dy wei makke en ferfoel it earste stik út de Buorren wei. By de ferkeap fan hûs en hiem yn 1935, tagelyk mei de pleats op âld 368, is de reed by dy pleats.kommen. De

hage mei oerhingjende beammen mocht neffens de ferkeapakte bestean bliuwe sa't se wienen. Yn it jier 2000 is yn ruilferkavelingsferbân de reed oan de eastkant in pear meter nei bûten ta ferlein. De hage is sparre en jout noch it berin fan de reed oan út de tid fan foar 1858. Hy moat ieuwenâld wêze, miskyn wol like âld as it hiem. De reed is no in iepenbiere wei. Yn de noardeastlike hoeke fan it hiem wie tusken de reed en de sleat in henneptún, dy't nei 1520 ferfallen is. Yn 1571 stie de klinge dêr. Yn 1864 komt it hoekje oer de reed by in wenskip dat dêr doe yn de grêft lei. Dat skip sil der doe miskyn ek wol kommen wêze. It is yn it begin fan de tweintichste ieu ferfallen. Mei it wat útbûgen fan de reed yn it jier 2000 is it hoekje wol lytser wurden mar it bestiet noch altyd. Lang hat it noch mei in hage ôfskaat west.

Wy wolle no nei it hûs sjen. In hûs moat der al yn 1461 stien hawwe. Ut dat jier datearret de âldst bekende fermelding fan in prebendaris en it wie de prebendaris dy't hjir wenne. Sa'n prebendaris wie faak ien út de famylje dy't de prebende stichte hie. Oft dat hjir teneearsten ek sa west hat, is net bekend. De âldst bekende prebendaris wie Johannes Kannemaackers soan. Der hat yn alle gefallen yn 1461 dus al in hûs west. Dat sil noch itselde west hawwe dat prebendaris Teake Walta silger by syn oanstelling yn 1538 fan de erven fan syn foargonger kocht. It hûs wie doe âld en ferfallen. Walta fertimmere it op eigen kosten, mar betelle de tsjerke 20 gg. foar de fryske stien. It is net dûdlik oft dy âlde friezen al oan it hûs siete en dan dus fan de tsjerke west hawwe of dat de tsjerke se doe levere hat. Walta hat it achterút, op it east, in pear foet koarter makke. Dêrût is dus ôf te lieden dat it west-east stien hat en it docht ek oars blikken dat it by it lykpaad lâns stien hat, mei de foarein nei it westen ta. Walta syn erfgenamten hawwe it hûs yn 1545 ferkocht aan de nije prebendaris, Wopke van Albada. Dy hat doe in nij hûs boud, mooglik lykwols mei

behâld fan in part fan it âlde, dat wurdt net alhiel dûdlik. Wol blykt dat it âlde hûs sawat op itselde plak stien hat. De achtereinsdoar fan it nije hûs wie oan it lykpaad, wêr't út ôf te lieden is dat dit hûs súd-noard stien hat.

Yn it tsjintwurdige hûs, dat fan 1856 is en dat noch sawat op itselde plak stiet, sit noch wol âlder muorwurk, benammen oan in gongsmuorre, mar oft dat út 1545 is, falt sûnder ûndersyk net te sizzen. In pear meter súdlik op deselde hichte as it hûs lizze noch wol de restanten fan fûneminten fan gieltsjes dy't sûnder mis wol út 1545 binne. Dat blykt wol út in sulveren muntsje en in grape dy't nêst in jier of tritich út of ûnder de fundearring foar it ljocht kamen. En noardlik, pal tsjin de bûtenmuorre, lei in heale meter ûnder de grûn noch in liemen flier fan in hurdstee. Dat soe fan it midsieuske hûs wêze kinne. Ald is ek de opmitsele put ûnder de keamersflier.

Yn 1808 kocht Sijbren Hyltjes Wiarda (1780-1851) hûs en hiem, tagelyk mei de pleats op it lettere 479. It hûs wennen doe al lang keaplju, arbeiders of âlde minsken mei wat komelkerij yn en dat soe teneearsten ek sa bliuwe. It feroare doe't ien fan Wiarda syn soannen boer ôf waard en nei Boazum werom kaam om dêr te rintenierjen. Yn 1856 fergrutte en fernijde Jetse Sijbrens Wiarda (1811-1898) dêrta it hûs. Oare bern fan de âlde Wiarda soenen folge, nei't yn 1858 de nije wei nei de buorren oanlein waard en stikken greidlân fan de pleats gaadlik oan de wei kamen te lizzen. Yn 1887 kocht Marten Sjoerds Gerbrandy hûs en hiem, ek wer om te rintenierjen. Hy hie boer west op 368 derneist. It hiem wurdt dan omskreaun as foartún, grut hôf en moestún. Der wurdt yn de ferkeapadvertinsje by sein dat it heech leit en út bêste terpgrûn bestiet, mar it is gelokkich net ta ôfgraven kommen.

Boazum

De terp Boazum bestiet út de persielen E 387-419, 466-472 en 486-493. De nûmers

383-385 ha ik by Hoekens rekkene. Mid-den oer de terp rûn en rint de wei dy't no Waltawei h jit. Op de krún leinen de fikary en in hoekje patroansgrûn, dy't h jirfoar al neamd binne en dy't my oanlieding jûn hawwe ta de ûnderstelling dat h jir earder de tsjerke stien hat. It wie dêr foar de ôfgraving yn 1874/1880 in oardel meter heger. De terp rûn fierders nei alle kanten regelmjittich del en hie net lykas Hoekens oangroeisels as 371, 476 en 481/2. De eigendommen op de terp binne ek hiel oars as by Hoekens, yn segminten ferdield, sismar yn taartpunten út de midden wei. Dat kin wize op in ferdieling yn pleatsen fuort fan it begin ôf. De struktuerferskillen tusken de beide terpen lykje my te ferklearjen as men oannimt dat Hoekens út ien eigendom wei ûntstien is en Boazum út mear. Dat ha ik h jirfoar, doe't ik it oer de namme Boazum hie, ek al tocht. Lit ús de segminten wat neier besjen. By de fikary hearde de noardwestlike hoeke fan de terp en dêr hearre ek de steeën by dêr't yn de sechstjinde ieu huzen op kamen aan de lettere Dokter Miedema-strjitte en it part fan de Havens yn dy hoeke. Noardlik dêrfan lei tsjin de feart oan in pleats dy't ik h jirnei apart behannelje (390 en 391). Dêr sille fanâlds 392 oant 400 of parten dêrfan by heard hawwe. De bebouwing is dêr meast pas yn de santjinde ieu ûntstien. De nûmers 418, 419 en 466 koenen wolris it âlde plak fan de lettere pleats 29 wêze, dy't noch foar 1511 in ein nei it westen ta yn it flakke lân set waard (no Suderdyk 2). By Walta (de lettere stimmen 27 en 28), ek yn it flakke fjild (no Suderdyk 3), hearden 467 en 470. Walta sil dêr earder dus stien hawwe. By de pleats op 486-490, dy't ek fan de Walta's wie en dy't Ulbetsma h jitte, hearden 469 en 470. By Adama op 491-493 hearde 468. H jirfoar ha ik al ûndersteld dat Adama en Ulbetsma earder op de terp stien hawwe.

Noch inkelde persielen apart

Oer in pear persielen is h jirfoar al wat mear

sein, benammen oer it noardlike puntsje fan 467 en de beide pleatsen oan de Tanialeane (487 en 492). Ik foegje dêr no noch wat oan ta oer in pear oaren.

E 390, 391

It kaartbyld wiist der al op dat dit in tige âld hiem west hat, omdat paad en opfeart it mijne. It hat der sa hinnelein oant een sechstiger jierren fan de tweintichste ieu. Ik tink hast dat wy h jir te dwaan hawwe mei in stee dat oerbleaun is fan in pleats djip út de Midsieuwen wei op de terp. It moat dit gehiel wêze dat yn 1585 ferkocht waard as in stik terp en sielân yn de Lytse Toet, tagelyk mei it stee dêr't it hûs op stie. Yn 1511 sil dan Jan op de Toet der wenne hawwe, dy't boer wie en it kleaster te Starmum en Jel Harinxma, de widdo fan Hessel Jongama, as lâneigeners hie. It lân fan de Toet lei oer de feart en dat komt wol út, want it paad oan de westkant rûn út op in set oer de feart. No leit op itselde plak sawat de brêge. Yn de rin fan de sechstjinde ieu moat de pleats nei it westeren ta ferpleatst wêze. It measte lân fan de Toet kaam dêr doe ûnder, al bleau it noch lang formeel ûnder wat wy no mar neame sille de Lytse Toet, ek al waard dy namme dan net mear brûkt. Yn 1640 kriegen se beide noch in stim (26 en 36), mar yn 1700 wie fan de Lytse Toet allinnich noch hûs en hûsste oer. Dat hûsste wie noch lang beleste mei ien floreen. Yn 1656 wie it gehiel noch in hûs en hôf, mar yn de earste helte fan de achttjinde ieu lei it hôf foar wyld en wie it hûs al ôfbrutsen. Der is letter wer in nij hûs op set. It hôf is tún wurden. Yn 1832 is dy 500 kante meter. It wie in strategysk plak, wêr't de feart út it noarden wei yn de Buorren útkaam. By it bouwen fan de âldereinwenten oan de Havens waard yndertiid swier muorwurk yn 'e grûn fûn. Ik ha der doe net sasear acht op slein en wit dêrom net krekt wêre, mar it soe dus op it plak fan Havens 9 en miskyn ek noch 11 west hawwe kinne en dan wie it op dizze persielen.

E 468, no likernôch Tanieleane 22

Dit persiel oan de râne fan de terp hearde fanâlds by Adama, de lettere pleats 24 op 492-493. It wie yn 1875 al ôfgroeven, mar it waard om 1925 hinne noch djipper útgroeven. Neffens ûnderskate sislu binne der doe oan de westkant sa'n fjouwer of fiif skeletten mei kralen om de hals fûn. It sil dus in foarkristlik grêffjild west hawwe.

E 489, no Tanieleane 1 en Waltawei 11

Op grûn fan it kaartbyld liket dit persiel by de pleats op 488 te hearren, dat is Ulbetsma. Foarsafier't ik werom gean kin, en dat is oant yn de santjinde ieu, heart it stik ek werklik by dy pleats. Mar wat hat it dan yn oanlis west? Yn 1832 wie it greide. Faaks hat it foar dy tiid hôf west. Krekt fyftich jier earder waarden út dizze pleats by boelguod nammentlik ferkocht 200 op stam steande beammen, te witten swiere ipen en esken en fierder fruchtbeammen: appel, par, prom en mispel. Ik ha ek noch even tocht oft 489 yn oanlis miskyn net by Hoekens heard hat. It flijt him ommers sa apart om 477 hinne.

Yn 1844 boude Tsjerk Gosses Koopmans it noch besteande rinteniershûs op de westlike helte fan it persiel. Doe is miskyn ek de noch besteande Ingelske tún oanlein, mar it kin ek wêze dat it hiem pas yn 1858 splitst is, doe't de nije wei oanlein waard en dat doe ek de tún úntstie. Der is hjir doe wol ruile mei hoekjes grûn.

366 kad. 1832: eig. Hendrik Jillerts

Wiersma (boer) e.a., greide, 560 m2

367 kad. 1832: id.id., hûs en hiem, 1790 m2; Wijbranda, 1640 stim 19;

368 kad. 1832: id.id., hôf, 4710 m2; 1649: hierder de plantagien mede te onderholden, mits genietende de vruchten en olt holt, daertoe iaerlijcx een bequaam snoeijer te gebruiken;

369 kad. 1832: id.id. greide, 6560 m2

370 kad. 1832: eig. erven O.B. Sijperda, hûs en hiem, 260 m2; 1597 (Haye Sipkes, skroar)

- 371 kad. 1832: eig. tsjerke, tsjerke en tsjerkhôf, 2660 m2
372 kad. 1832: eig. [tsjerke] skoalle, tún, 230 m2; dit en 373 1-2-1873 fan tsjerke nei diakeny
373 kad. 1832: id.id., hûs en hiem, 330 m2; skoalmaster yn 1515, skoalle 1527/8 opknapt; 1612 id., doe ek hûs (fer?) boud; 1794 nije skoalle tsjinoan boud, skoalhûs en skoalle fergrutte yn 1824; as skoalle en skoalhûs ferfallen yn 1873, doe nije skoalle en skoalhûs op 383, 383a en 384; 1876 trije (4?) wenten, deel ôfbrutsen yn 1879
374 kad. 1832: eig. Klaas Lazes Hoogma (ferwer), hûs en hiem, 144 m2; 1540 boud op skoallegrûn, de skoalmaster bart 1541 foar it earst 1 hornt.g. an it wevers sted, wever (Hendrik), 12 st. grûnpacht patroan; 1543: wevers sted voor aan de toren (BB); 1862 Tjerk Gosses Koopmans vernieuwing en vergroting (GA 705)
375 kad. 1832: id.id., hûs en hiem, 161 m2; 1584 is de twa achterste fakken fan 374 (Iete Gerlofs); 1848 Pieter J. Tjallema wederopbouw en vernieuwing (GA 705)
376 kad. 1832: widd. O.R. Sijperda (arbeiderske) e.a., hûs en hiem, 29 m2
377 kad. 1832: eig. Jurjen Jacobs Nammenga (skuonmaker), hôf, 360 m2; 1648 nij (Sixtus Tzommeri), vrij fan grûnpacht; 1846 Jurjen Jacobs Nammenga, nieuw woonhuis op koud sted (GA 705)
377a kad. 1832: id.id., hûs en hiem, 94 m2; 1667/1617 (Albert Arjens, wever), ynkl.
377b en 376, vrij fan grûnpacht
377b kad. 1832: id.id., hûs en hiem, 97 m2
378 kad. 1832: eig. Keimpe Lieuves Wijnia e.a (Easterw.), hûs en hiem, 120 m2
379 kad. 1832: eig. diakeny, hûs en hiem, 170 m2; 1643 (Sijbrant Sjoerds) grûnpacht 7 ½ st. pastory, wennet der 1638 al; oan eastkant 1643 kerke stenen pad; oan súdkant 1643 predikants haven; 1870 diakeny aanbouw en vernieuwing twee woningen (GA 705)
379a kad. 1832: eig. widd. Jan Eisma (kasteinske), hûs en hiem, 130 m2; 1642 (Jan Clasen) grûnpacht 7 1/2 st pastory, wennet der 1617 al

- 380 kad. 1832: eig. widd. Jillert Dirks Bakker e.a., hûs en hiem, 96 m²
- 381 kad. 1832: erven Dirk Poppes Flietstra (kûper), hûs en hiem, 192 m²
- 382 kad. 1832: eig. Jan Gabes Kuindersma (timmerman) hûs en hiem, 320 m²; 1582: Reyner Jans keapet hûs mei grûnpacht 35 st. pastory, letter yn trijen: 15, 7-8 en 7-8, yn 1596 grif al ien hûs by boud, want dan is de grûnpacht fan dit hûs gjin 35, mar 28 st.; 1675 (Jan Ariens) grûnpacht 15 st. pastory
- 383 kad 1832: eig. tsjerke, hûs en hiem, 88 m²; 1574 of earder al Pier Scheltes, dy yn 1585 14 st. grûnpacht pastory; yn twadde helte 18^e ieu oergongen nei diakeny; foar 1-2-1873 dit en 383a en 384 ruile mei tsjerke, om skoalle en skoalhûs op te setten; skoalhûs ferfongan yn 1938, skoalle ôfbrutsen yn 1975;
- 383a kad 1832: id., hûs en hiem, 110 m²; yn twadde helte 18^e ieu oergongen nei diakeny
- 384 kad. 1832: eig. diakeny, 140 m²; al foar of sûnt 1585: Albert Wijbes, skipper, 1597 14 st. grûnpacht pastory; 1677 gem. pad ten easten
- 385 kad 1832: eig. Lense Jans Gorter (rintenier), hûs en hiem, 290 m²; 1556: grytman ferdiebt op fersyk fan Jan Bockes hûs yn twa gelikense parten, Sijbe Sijbes [foar it earst yn 1553 fûn], bakker, krijt foarhûs mei in fak fan it achterhûs oant it bynt dêr't de tsjernwige oan spikere is, Jan Bockes it achterhûs mei dat bynt en de keamer oan it hûs, en elk de beammen neist syn hûs (Baa C1); 1582 14 st. grûnpacht pastory, 1589 met klinge en dien beplantinge van bomen opte steedt staende ende met gebruyck van tpadt naden thuyn toe
- 386 kad 1832: id.id., tún, 440 m²
- 473 kad. 1832: eig. pastory, greide, 3650 m²; hjit 1643 pastoriegrond, gemene buren 1682, burepad 1687, burestraat 1710; De smelle stripe by de pastory lâns wie it paad nei 479.
- 474 kad. 1832: eig. tsjerke, pastory (hûs en hiem), 350 m²; stim 22 (pleats op Pôle, E 310); âldst bekende fermelding pastoar: twadde helte 13^e ieu, Aesgo (Wumkes, Sibr. Leo p. 39)
- 475 kad. 1832: id.id., tún, 2430 m²
- 476 kad. 1832: eig. pastory, greide, 2300 m²; hjit fanâlds Kamp (1686 en 16893sa fûn), letter en no noch it Pôltsje
- 477 kad. 1832: eig. Sijbren Hiltjes Wiarda (boer), greide, 6090 m²; 1858 Douwe Sijbrens Wiarda stichting huizinge (GA 705); 24-3-1859, Contract van ruiling tussen Douwe en Sijbrand Sijbrens Wiarda en Tjerk Gosses Koopmans: z.w.deel E 477 (90 el, ten zuiden van nieuwe kunstweg), grenzende aan de hieming van TGK en loopende van af de noordwestkant van het wagenhuis van TGK tot aan zijn homeie, komt bij erf TGK (west. deel E 489; oostelijk deel nu Waltawei .. (Vos)); 1858 B.A. Schaap bout hûs en weinmakkerij op deel (âld) 477
- 478 kad. 1832: id.id., hôf, 640 m²; terp rûn hjir del (meid. Germ Wierenga)
- 479 kad. 1832: id.id., hûs en hiem, 2190 m²; Yn 1461 skonken de Jongama's op de stins sels nei de pleats Hoekens aan de tsjerke. Letter waard dat de helte en yn 1538 feroare dy helte yn in ivige rinte. Yn 1541 foelen hûs en hae (dat is heaberch) troch lotsjen ta oan ien fan de erven Jongama, Doeke Walta (OFO II 374). Dat jiers wie Fed Hermana ferstoarn, de widdo fan Agge Walta en dêrmei kaam der in ein oan de bewenning fan it stee troch de adel. Sûnt wennen der boeren, oant yn 1914 de pleats ôfbrutsen en it stee ôf-en útgroeven waard en der wetter kaam te stean. Dit stee wie it heechste part fan Hoekens. It djipste lei de grêft om it hiem dêre wêr't it paad út de Buorren op it hiem kaam. Fan it hiem rûn in paad oer de noardkant fan it pastoryhiem nei de Buorren en in oaren by de eastkant fan it pastoryhiem en 476 lâns nei de wei oer 477. Fan beide paden binne noch parten bewarre.
- 480 kad. 1832: id.id., hôf, 1780 m²; tige djip skelet yn hurkhâlding fûn (mûnl. meid. Murk Zijlstra, 1973)
- 481 kad. 1832: id.id., hôf, 2340 m²

482 kad. 1832: id.id., hûs en hiem, 450 m2;
De skiednis fan dit hûs en hiem lit him mei stikken oant yn de fyftjinde ieu ta weromfolge. It hiem is lykwols dûdlik âlder. It leit heech, mar in stik fan de terp is it dochs net, want it rint nei alle kanten del, ek nei de terp ta dus. Wol leit it tsjin de terp oan en wol tsjin it sintrale part fan de terp, dat no de Poel is en dêr't de adellike Jongama's wennen. Op healwei allinnich, dêr't it op syn heechst is, is it flak. Dat flakke stik is in foech rûnte mei in middelline fan in tweintich meter. It leit net midden op it hiem, mar op de súdlike helte oant de sleat dêr ta. Dat is fansels wol apart, want op gewoane hege hiemen is it midden it heechst. Sjoen ek de lizzing fan it hiem sels leit it dêrom yn de reden om oan in ôfgroeven stinswier te tinken. Op it plak fan dat hege flak sitte yn de grûn in pear gleuven, dy't fol jiske sitte, krekt as hat der wat fan hout stien, dat ôfbaarnd is. Dat soe dan in houten toer op in stinswier wêze kinne. Sokke houten ferdigeningswurken wienen de foargongers fan stiennen tuorstinzen. Se litte har neffens De Langen en Noomen yn de tolfte ieu datearje. Tagelyk mei de wier sil it hiem dan doe wol ûntstien wêze.
Ta in stins is it op dit hiem net kommen. Dy kaam op it hiem fan de Jongama's op de terp. Yn 1461 wurdt dy dêr neamd. Stinzen op wieren dy't har net ta wenten ûntjoegen, hienen nei 1250/1300 har tiid hân. De wier kin dêrom nei dy tiid fansels noch wol lizzen bleaun wêze. Wanneer't er ôfgroeven is, is min te sizzen. Doe't der in hûs op it hiem kaam, hat er mooglik noch wol bestien, want dat hûs kaam oan de râne te stean, sa't wy noch sjen sille. Schotanus jout him yn alle gefallen net mear, mar dat seit miskyn net alles. It hiem krige in oare funksje. De Jongama's stichten der in pleats op, dy't se bestimden ta in prebende en oerdroegen oan de tsjerke. Dat moat foar 1461 bard wêze, want dan wurdt der al in prebendaris neamd. It lân waard ôfsplitst fan de pleats

op 366-369. De pleats hat bestien oant 1681. Doe foel er út elkoar, omdat de tsjerke út jildneed oergong op losse ferhier fan de stikken lân apart. Dat brocht folle mear op. In jier of wat letter, yn 1687, waard ek it hiem ferkocht. Dat wurdt dan omskreaun as it stimdragende hoarnleger de Prebende Staten. It hold syn stim. Dat wie nûmer 20. As gebou hat de pleats it net ta in skuorre brocht. It is by in heaberch bleaun. Yn 1604 is sprake fan hûs, hôf en berch.
Oer foarm en ynrjochting fan it hiem binne wy al fier yn de tiid werom goed ynformearre. Dat hawwe wy foaral te tankjen oan in stik út 1571 oer grinzen tusken dit hiem en it lân fan de pleats derneist op it lettere 366-369. Dat bestiet út tsjûgeferklearringen en de âldste tsjûge is berne yn 1488 en hat altyd yn Boazum wenne. It docht blikken dat der yn de ieuwen dy't sûnt ferrûn binne, oan de struktuer fan it hiem en it plak dêr't it hûs stiet, net folle feroare is. Om te beginnen rûn om it hiem in sleat, dy't der mei lytse feroaringen noch altyd leit. Nei it hiem ta rûn út it noarden wei in opfeart, dy't letter grêft by de pleats op 368 wurden is. By dy opfeart lâns rûn in leane nei it lân dat by de pleats hearde. Ek dy leit der noch. Om it hiem rûn in reed dy't út de Buorren wei kaam en dy't foarby it hiem oergong yn de miedwei nei de himrik ta. Oan de noardkant fan it hiem wie de reed meiïens part fan it lyk- en tsjerkepaad nei Yndyk en Klaaiterp. Yn 1571 hijt it dat it dat al sûnt minske heugenis wie. Der lei yn de bocht in hout (grif in planke mei in lining) oer de sleat. Nei de oanlis yn 1858 fan de nije wei nei de Buorren hat it syn funksje as binnenpaad ferlern. Noch wol koe men altyd fan it tsjerkhôf oer in paadsje nei de reed komme, mar dat is nei de tsjerkerestauraasje yn 1947 ek ferfallen. It stik út de Buorren wei rûn by de sleatswâl fan 477 lâns. It wie de ûntslutting foar de pleatsen op 479, mooglik ek foar dy op 488, dy't earder miskyn op 489 stien hat, en fierder foar de pleatsen op dit hiem

en op it hiem derneist. By de oanlis fan de nije wei yn 1858 is in nije oanslutting op dy wei makke en ferfoel it earste stik út de Buorren wei. By de ferkeap fan hûs en hiem yn 1935, tagelyk mei de pleats op âld 368, is de reed by dy pleats kommen. De hage mei oerhingjende beammen mocht neffens de ferkeapakte bestean bliuwe sa't se wienen. (Uttreksel ferkeapakte notaris Ottema, 1935; rep. nos. 10347 en 10368). Yn it jier 2000 is yn ruilferkavelingsferbân de reed oan de eastkant in pear meter nei bûten ta ferlein. De hage is sparre en jout noch it berin fan de reed oan út de tiid fan foar 1858. Hy moat ieuwenâld wêze, miskyn wol like âld as it hiem. De reed is no in iepenbiere wei.

Yn de noardeastlike hoeke fan it hiem wie tusken de reed en de sleat in hennepstún, dy't nei 1520 ferfallen is. Yn 1571 stie de klinge dêr. Yn 1864 komt it hoekje oer de reed by in wenskip dat dêr yn de grêft leit. Dat skip sil der doe kommen wêze. It is yn it begin fan de tweintichste ieu der wei rekke. Mei it wat útbûgen fan de reed yn it jier 2000 is it hoekje wol lytser wurden mar it bestiet noch altyd. Lang hat it noch mei in hage ofskaat west.

Wy wolle no nei it hûs sjen. In hûs moat der al yn 1461 stien hawwe. Ut dat jier datearret de âldst bekende fermelding fan in prebendaris en it wie de prebendaris dy't hjir wenne. Sa'n prebendaris wie faak ien út de famylje dy't de prebende stichte hie. Oft dat hjir tenearsten ek sa west hat, is net bekend. De âldst bekende prebendaris wie Johannes Kannemaeckers soan (Sipma I 162). Der hat yn alle gefallen yn 1461 dus al in hûs west. Dat sil noch itselde wst hawwe dat prebendaris Teake Walta silger by syn oanstelling yn 1527 fan de erven fan syn foargonger kocht. It hûs wie doe âld en ferfallen. Walta fertimmere it op eigen kosten, mar betelle de tsjerke 20 gg. foar de fryske stien. Dy sille dan wol by in ferbouwing fan de tsjerke vrij kommen wêze. Walta hat it achterút, op it east, in pear foet koarter makke. Dêrút is dus ôf te lieden dat it west-east stien hat en it docht ek blikken dat it by it lykpaad lâns stien hat, mei de foarein nei it westen ta. Walta syn erfgenamen hawwe it hûs yn 1545 ferkocht oan de nije prebendaris, Wopke van Albada. Dy hat doe in nij hûs boud, mooglik lykwols mei behâld fan in part fan it âlde, dat wurdt net alhiel dûdlik.

Wol blykt dat it âlde hûs sawat op itselde plak stien hat. De achtereinsdoar fan it nije hûs wie aan it lykpaad, wêr't út ôf te lieden is dat dit hûs súd-noard stien hat. (LvG 256)

Yn it tsjintwurdige hûs, dat fan 1856 is en dat noch sawat op itselde plak stiet, sit noch wol âlder muorwurk, benammen oan in gongsmuorre, mar oft dat út 1545 is, falt súnder ûndersyk net te sizzen. In pear meter súdlik op deselde hichte as it hûs lizze noch wol de restanten fan fûneminten dy't súnder mis wol út 1545 binne. Dat blykt wol út in sulveren muntsje en in grape dy't nêst in jier of tritich út of ûnder de fundearring foar it ljocht kamen. En noardlik, pal tsjin de bûtenmuorre, lei in heale meter ûnder de grûn noch in liemen flier fan in hûrdstee. Dat soe fan it midsieuske hûs wêze kinne. Ald is ek de opmitsele put ûnder de keamersflier.

Yn 1808 kocht Sijbren Hyltjes Wiarda (1780-1851) hûs en hiem, tagelyk mei de pleats op it lettere 479. It hûs wennen doe al lang keaplju, arbeiders of âlde minsken mei wat komelkerij yn en dat soe tenearsten ek sa bliuwe. It feroare doe't ien fan Wiarda syn soannen boer ôf waard en nei Boazum werom kaam om dêr te rintenierjen. Yn 1856 fergrutte en fernijde Jetse Sijbrens Wiarda (1811-1898) dêrta it hûs (GA 705; hypoteekreg. 2-7-1855, d1. 592, nr. 75 (73 ek oer dit hûs, 74 dus grif ek). Oare bern fan de âlde Wiarda soenen folgje, nei't yn 1858 de nije wei nei de buorren oanlein waard en stikken greidlân fan de pleats gaadlik oan de wei kamen te lizzen.

Yn 1887 kocht Marten Sjoerds Gerbrandy hûs en hiem, ek wer om te rintenierjen. Hy hie boer west op 368 derneist. It hiem wurdt dan omskreaun as foartún, grut hôf en moestún. Der wurdt yn de ferkeapadvertinsje by sein dat it heech leit en út bêste terpgrûn bestiet, mar it is gelokkich net ta ôfgraven kommen.

Hoogste deel: E 478-480, 474- 475 (vondsten uit Romeinse tijd?)

Mogelijk maakte ook latere kerkterrein (E 371) deel uit van hoogste deel, maar kan ook bij kerkstichting (ca. 1150?) zijn opgehoogd

Stinswier (ca. 1150?) : E 481, 482

E 387-419, 466-472, 486-493

387 kad 1832: eig. Albert Smits (wever), hûs en hiem, 280 m2; 1576 (Lambert Heeres, skuonmakker) 12 st. grûnpacht fikary; 1693 gem. pad ten s., 1704 gem. straat, yn 1674 noch siedlân

388 kad 1832: eig. tsjerke, hûs en hiem, 230 m2; 1570 (Marten Jetses) 12 st. grûnpacht fikary; al yn 1645 dûbel bewenne, yn 1667 yn iene part: gemeente-kamer des doops

389 kad 1832: eig. Keimpe Liewes Wijnia, Easterw., e.a., hûs en hiem, 210 m2; 1585 (Peter Sijtse), 12 st. grûnpacht fikary

390 kad 1832: eig. Lieuwe Teunis Wijnia, tún, 500 m2; letter Sijtse Klazes Sijtsma (sjoch útteksel flooreenkier)

391 kad 1832: id.id., hûs en hiem, 133 m2

391a kad 1832: id.id. hûs en hiem, 207 m2

392 kad. 1832: eig. diakeny, tún, 520 m2

393 kad 1832: id.id., hûs en hiem 66 m2

393a kad. 1832: id.id., 64 m2

393b kad. 1832: id.id., 150 m2

394 kad 1832: eig. widd. Auke Corn.

(boerinne), hûs en hiem, 180 m2

395 kad 1832: eig. Petrus Folkerts Cuperus (timmerman) e.a., tún, 390 m2

395a kad. 1832 : id.id., hûs en hiem, 356 m2

396 kad 1832: eig. J.S.F. Camstra thoe Schw. en H., Hichtum, hûs en hiem, 450 m2

397 kad 1832: eig. Isaak Wouters, Snits, hûs en hiem, 220 m2

398 kad 1832: eig. Sjuk Sandstra (skuonmakker), tún, 510 m2

399 kad 1832: id.id., hûs en hiem, 189 m2

400 kad 1832: eig. widd. Corn. Mensinga, hûs en hiem, 103 m2

400a kad. 1832: eig. Tjalling Ides de Boer, hûs en hiem, 72 m2

- 401 kad 1832: eig. Hoite Ferwerda (ferwer), hûs en hiem, 200 m²
- 402 kad 1832: eig. widd. Pieter Offringa, hûs en hiem., 480 m²; âldst bekende fermelding fikaris 1461(Dirck, Sipma I 162); wenne fikaris, lêste Bocke Fransen, yn 1606, as Sicke Peters deryn komt, protestearret BF (dan te Lytsewierum), mar tsjerkfâden sizze dat it har hûs is; 1633: hebbende die halwe laan ten suyden mede aengemeten ende tot aen Oege Watzes gewel (= ca. 403) 1 einsen 8 penn.; 1636: Pier Andries keapet hûs fan tsjerke, sûnt 12 st. grûnpacht aan tsjerke, ten westen: gangpad sampt reed en drift, ten suden: algemene dijk of Heereweg (tsjerkerekkenboek); 1880 kerk sticht bewaarschool waar het oude hoog heeft gestaan (GA 205); oant. K.S. Miedema: stienen trije hûskes, mei trep fan seis triemen
- 403 kad 1832: eig. Jan Hendriks Westerhuis (timmerman), hûs en hiem, 420 m²; 1633: een stuck boulant ghemeten met het huysstede ende hiem, hebbende de Buijrehuijsen ten noorden ende oosten, Jan Jacobs ten suijden, het is groot (met het halwe padt ten suyden) 2 pm. 0 eins. 9 penn. 4 roeden 7 voeten (tsjerkeboek); yn 1798 hûs en hiem en 2 pm. terp boulân (E 472);
- 404 kad 1832: id.id., hôf, 580 m²
- 405 kad 1832: id.id., greide, 280 m²
- 406 kad 1832: id.id., hûs, 49 m²
- 407 kad 1832: eig. erven Oene B. Sijperda, hûs en hiem, 98 m²
- 408 kad 1832: id.id., tún, 142 m²
- 409 kad 1832: eig. widd. Jan Eisma (kastlein), hûs en hiem, 240 m²
- 410 kad 1832: id.id., hôf, 144 m²
- 411 kad 1832: eig. erven Dirk Poppes Flietstra, hûs en hiem, 240 m²
- 412 kad 1832: eig. Oene Kl. Sietsma, hûs en hiem, 153 m²; 1579 herberch (Claes Harmens),17 st. grûnpacht fikary
- 413 kad 1832: eig. Pieter Meilema (skipper), hôf, 290 m²; 1852 Sijtze enes Sijtsma stichting woonhuis (GA 705)
- 414 kad 1832: id.id., hûs en hiem, 360 m²; 1559 kûper/smid (Peter Evert), 35 st. grûnpacht fikary
- 415 kad 1832: eig. Andries P. Netters (smid), hûs en hiem, 285 m²; 1620 smitterij (Douwe Romkes), 19 st. 8 p. grûnpacht fikary
- 416 kad 1832: ûntbrekt
- 417 kad 1832: eig. Tjepke Okkes Okkema (arbeider), hûs en hiem, 260 m²; 1796 (Jan Johannes), 25 st. grûnpacht fikary
- 418 kad 1832: eig. Jouke Lourens Schilstra, Dearsum (timmerman), greide, 3840 m²
- 419 kad 1832: id. id., hûs en hiem 500 m²
- 466 kad.1832: eig. Jouke Lourens Schilstra, Dearsum (timmerman), bou, 1580 m²
- 467 kad.1832: eig. W.W. van Asbeck, Ljouwert, bou, 7180 m²; noardlik puntsje wie patroansgrûn, op it heechste fan de terp: 1515, die sted oppe Beren; 1585 Lieve Tijaerdtsn geeft van dat campken zaidlant bij de vicarie hoff 1 1/2 gg. (Varia Staten 48); (1617, of 1614?), it kleyn stuck saidlant gelegen voor het vicarie huys, dat nu aan zijn [d.i. Jan Jans, boer op lettere stim 27, de stins] zaadland geploegd wordt (tsjerkeboek)
- 468 kad.1832: eig. Pieter Wijbes Setstra (boer), bou, 1620 m²; Voorchristelijke begraafplaats E 468: ca. 1925 bij nieuwe afgraving 4 à 5 skeletten in westelijk deel gevonden (med. Murk Zijlstra, 1973); dr. B. Stonebrink, Bussum, brief 2-10-78: grêffjild (tekent ook westelijke zijde in); Yke Zetstra (24?) 1875 (regeling afvoer terpaarde; archief FG, O11 (Battaerd)) archief FG, O11 (Battaerd): contract voor afvoer terpaarde percelen E468, 469, 627;
- 469 kad.1832: eig. Tjerk Gosses Koopmans e.a. (boer), 2820 m²
- 470 kad.1832: eig. W.W. van Asbeck, Ljouwert, bou, 6400 m²
- 471 kad.1832: eig. Tjerk Gosses Koopmans e.a. (boer), bou, 4550 m²
- 472 kad.1832: eig Jan Hendriks Westerhuis (timmerman), bou, 2500 m²; fan tsjerke, yn 1798 ferkocht oan strykjildskriuwers, 1802 trochferkocht oan JHW; 1853 Rintje Oenes Sijperda stichting woonhuis (Tryntsjebuorren?; GA 705); sjoch ek 403

486 kad.1832: eig. Tjerk Gosses Koopmans e.a. (boer), greide, 1410 m²
487 kad.1832: eig. Tjerk Gosses Koopmans e.a. (boer), tún, 940 m²
488 kad.1832: eig. Tjerk Gosses Koopmans e.a. (boer), hûs en hiem, 1560 m²; 1545 fa Deke Walta, Frans Cammingha 7 gg. rinte (EVC 45); Ulbetsma, 1640 stim 23;
489 kad.1832: eig. Tjerk Gosses Koopmans e.a. (boer), greide, 4130 m²; dizze greide eerder hôf?: 1772 boelguod 200 op stam steande beammen (swiere ipen, esken, appel, par, prom, mispel); 1844 Tjerk Gosses; 24-3-1859, Contract van ruiling tussen Douwe en Sijbrand Sijbrens Wiarda en Tjerk Gosses Koopmans: z.w.deel E 477 (90 el, ten zuiden van nieuwe kunstweg), grenzende aan de hieming van TGK en loopende van af de noordwestkant van het wagenhuis van TGK tot aan zijn homeie, komt bij erf TGK (pl.m. E 489)
Koopmans, nieuw woonhuis op koud steed (is dan E 575; GA 705)
490 kad.1832: eig. Tjerk Gosses Koopmans e.a. (boer), bou, 1350 m²
491 kad.1832: eig. Pieter Wijbes Setstra (boer), hôf, 2810 m²
492 kad.1832: eig. Pieter Wijbes Setstra (boer), hûs en hiem, 2060 m²; verhoogd erf (ca. 1200 verplaatst van terp?; Adama, 1640 stim 24; 1798 (LC11-7-98) schone en voor eenige jaren gebouwde huizinge en schuur, schone hovinge met beste jonge vruchtbomen (grif troch Wijbe van Jelgerhuis, kocht pleats yn 1789; sjoch brief op st. 23 fan B. Stonebrink 2-10-1978; foarkeamer hie blauferve betimmering mei ferguldsel yn Louis-Seizestyl)

Terp (ca. 400?): E ..., 466-471 (wat is 472?), 486-493,
Verhoogde erven:
E 492-493: verhoogd erf (ca. 1200 verplaatst van terp?; E 471)
E. 486-490: verhoogd erf? (ca. 1200 verplaatst van terp?; E 469)

24-3-1859, Contract van ruiling tussen Douwe en Sijband Sijbrens Wiarda en

Tjerk Gosses Koopmans: z.w.deel E 477 (90 el, ten zuiden van nieuwe kunstweg), grenzende aan de hieming van TGK en loopende van af de noordwestkant van het wagenhuis van TGK tot aan zijn homeie, komt bij erf TGK (pl.m. E 489)

6-7-1876, Koopcontract, wed. TGK koopt van gemeente Baarderadeel ong. 9 a., uitmakende het noordelijk gedeelte, ter strekkende lengte van 153 m. van den zgn. ouden dorpsweg van en gelegen onder Bozum, vóór 1858 gebezigt voor rijdweg vanaf den Slagtedijk tot aan de kom van het dorp, in 1859 aan de openbare dienst ontrokken

E 470 en 628: Battaerd (27?) 1875 (regeling afvoer terpaarde; archief FG, O11 (Battaerd))

E 469 en 627 (vast restant van eerder 471): Wed. T.G. Koopmans (23) 1875 (regeling afvoer terpaarde; archief FG, O11 (Battaerd))

E 468

weg over z. terp
heeft hol gelegen voor 1875 (med. Murk Zijlstra, 1973)

terpafgraving

1682: aarde van het Hoogterp afgenoem en gebruikt om tille mee aan te aarden (kerkerekening)

1858 (schoolmeestersboekje): op klein gedeelte na niet afgegraven

1873-75

terpaarde wordt wegens uitmuntende kwaliteit per 1-1-74 5 ct. per ton verhoogd, lc 26-12-73; lc 10-4-74 wegens gedane slatting weder terpaarde, 90 ct. per ton, beneden 10 ton 1, 05, te beginnen 13-4-74; lc 15-10-74 de vereiste slattingen gedaan zijnde is de aarde weder te verkrijgen à 1 gulden en 1, 15; archief FG, O11 (Battaerd): contract voor afvoer terpaarde percelen E468, 469, 627; aug. 1875, te koop aangeboden in LC 20-8-1875;

Wommels 1543-1666

It fikaryhûs en -hôf mei de Hofkamp en de Keatsebaan

Jelle Miedema

Diskear wurde trije saken út'e doeken dien. As earste, de bakkerij oan'e Keatsebaan yn Wommels stiet op it plak fan it fikaryhûs fan foar 1580; sterker noch, dy bakkerij is oarspronklik it fikaryhûs – noch sa neamd yn 1614. Twads, súdlik fan dat hûs-meい-hôf lei yn 1543 de fikaryfenne en de namme Hofkamp dêr hat mooglik te meitsjen mei it fikaryhôf fan 1543 (en net mei it 'old Kerckhoff' fan 1543). Treds, de námme Keatsebaan datearret foar Wommels fan tusken 1618 en 1666. Fierders brûk ik yn dit stikje de term 'fikaryhûs' ek foar de perioade nei 1614 en ferwiis ik foar it jier 1666 nei myn bydrage yn'e foarige Klaaikluten.

Earst koart wat oer de finansjele sitewaasje fan Wommels yn it begin fan de 17e ieu.

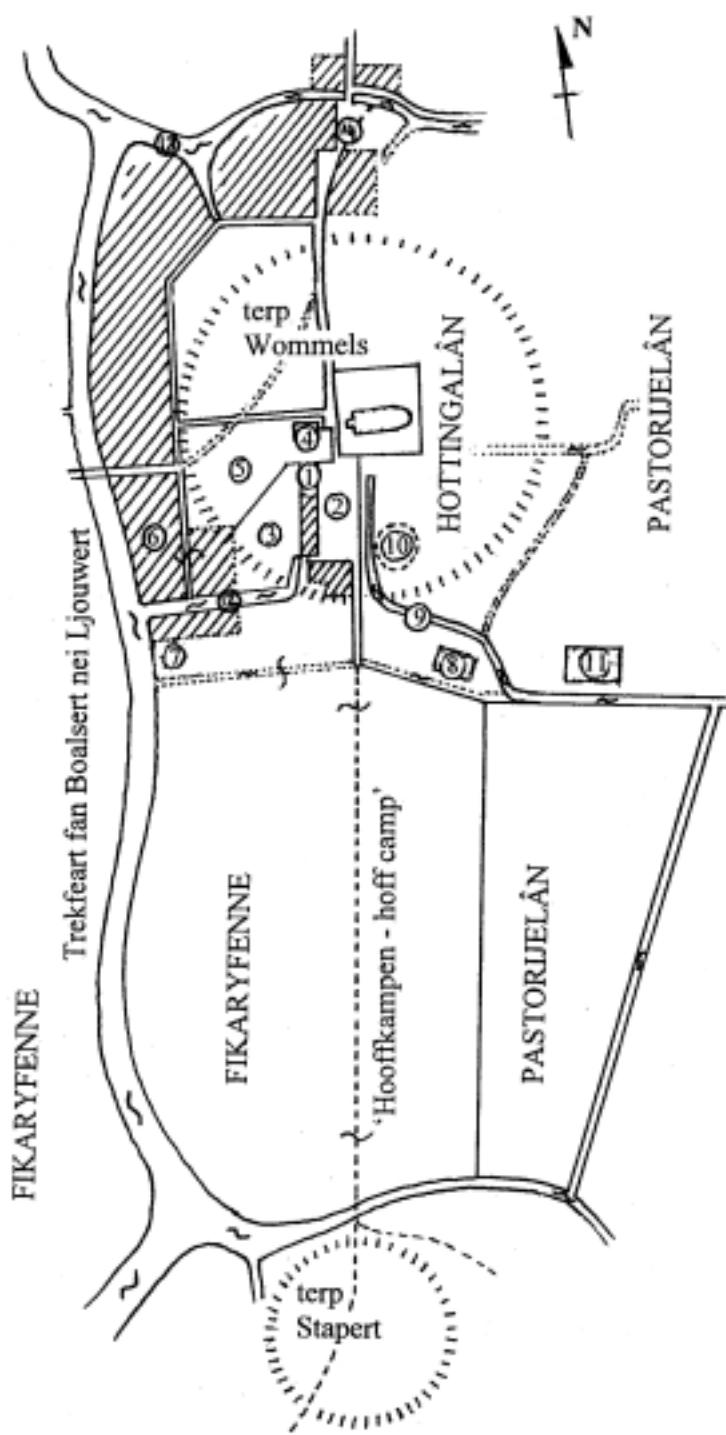
(1) Yn 1614, goed tritich jier nei de Reformaasje (1580), hat de tsjerklike gemeente fan Wommels jildpine (2). Foar it tsjerkegebou wie 'noodwendige reparatie ende verbetering verischt waer toe het dorpe geen tegenwoordige middels hadde dan alsnoch wel met drie hondert goude g. costen daerover met schulden beladen was'. Dêr kaam by dat it âlde fikaryhûs 'laast jaren bouvallich geweest sijnde, meerder in reparatie d' gemeente costet als d' huisinge van dijen jaarlike huire conde opbrengen' en sadwaande waard besluten dat it fikaryhûs mar ferkocht wurde moast (dekretale ferkeapingen HvF 1614, ynf. 16808 pp. 195-200). Fan tsjerklike kant waarden dûmny Henricus Mol en de tsjerkfâden Gerben Gosses en Gosse Watzes yn de ferkeap behelle. Mar tsjerklik besit fan foar de Reformaasje foel yn 1614 noch ûnder 'Landschapsbezit', reden dat ek it Hôf fan Fryslân der oan te pas kaam. (3)

Lofts by de ringmuorre it âlde fikaryhûs dat sintraal stiet yn dizze bydrage, mei op'e foargrân de keatsebaan. De tekening is om 1791 hinne makke troch J. Gardenier-Visscher út Haarlem.

Wommels om 1600 hinne

legenda

1. fikaryhûs (1543, 1614-)
2. 'vikarie ledige plaetse' (1614), keatsebaan (1666-)
3. hôf by it fikaryhûs
4. pastorije
5. hôf by de pastorije
6. 't Hiem' (no it Ald Hiem)
7. 'de Helling' (1662-1740)
8. te ferbetterjen hûs (1543), hoarnleger 'Struijck' (1654), 'de Stroek' (1702)
9. âld lykfeart
10. 'old Kerckhoff' (1543)
(in âld begraafplak)
11. pastorijepleats (oant 1662), diakonijepleats (1662-1972)
12. Suderhaven
13. Noarderhaven
14. 't Noard

NB:

Dit kaartsje is in foarlopige rekonstruksje. Fan folle plakken (arsearre) is de bebouwing om 1600 hinne noch net útsocht, wylst ek it bestean fan in oantal sleatten (==) foar dy tiid ûnwis is. Dat jildt ek foar de Noarderen Suderhaven, mar foar it werkennen ha ik dy mar wol yntegraal opnommen.

It fikaryhûs

It hûs yn Wommels wer't it hjir om giet,
wurdt yn 1614 omskreaun as:

**'het vicarie huijs ende stede des selve
dorpe met hoff en beplantinge van
bomen ende al het geene aerdt vast
ende naegel vast daere omme[,] sta-
ende ende gelegen binnen voorseide
dorpe, vrij van grontpacht[,] heb-
bende d' pastorie huis aldaer ende
hoff ten noorden ende Agge Jouckezn
backer ten zuiden item Geert
Simonsdr ende haer kijnders bij w.
Claas Jetzezn getogen ten westen en
de vs. vicarie ledige plaetse [met] ge-
mene reed drifte en gangh ten oosten
naest gelandet' (dekretale
ferkeapingen HvF 1614, ynv. 16808 p.
197 liber)**

Ut dizze omskriuwing docht blikken dat it fikaryhûs op it plak stie wêr't no de bakkerij fan Posthuma te finen is. Yn 1614 is it fikaryhûs 'bouvallig' en dat ropt de fraach op: waard it ferkocht foar ôfbraak, of hie de nije eigener oare plannen? It lêste wie it gefal, mar der siet wol it ien en oar oan fêst. Sa lêze we yn de akte dat:

**'Dijew [Dieuwke] Sinnedr wonende
in een deel vint vs. huis d' selve haer
woninge aldaer sal mogen beholden
soe lange sij leeft sonder dat na haer
overlijden ijmant anders actie van
eigendom off oock bewoninge doen
solde beholden moge dan d' eint
coper allene' (idem p. 198)**

Foar 746 goud gûne wurdt de nije eigener in Sibren Anskes en dy krijt mei noch mear bepalingen te meitsjen. Yn it koart komme dy hjir op del:

- by de ferkeap wurdt it hûs noch bewenne, mar 'niet te min d' vs. Dijew haer tegenwoordige woninge[,] oock solde d' eint coper voor d'[die] eene helft mede in eigendom hebben ende tot sijn eigen costen onderholden de

scheijdmuire tuschen de pastorie hoff
ende 't hoff vande vs. vicarie',

- de keaper mei fan de 'ledige plaetse ten oosten ant vs. huis gelegen anders off meer niet mogen genieten als het vrucht gebruick sonder dat hij d' selve plaets eenichsins [...] ergens solde mogen bestecken betuinen omgraven ijets daervan afschutten off aldaer ijets anders mogen doen als anderen ter selver plaetse [commenseren?]',
- de keaper krijt it rjocht om 'stuepen [stoepen] ende sîdt plaatzen te bouuen aan den oosterzijde vint sal voor de voorste duere [deur] aldaer ende ald. benefens oock genoech plaats solde mogen hebben om frij tot enige koeijen te setten aan den oosterzijde vint buiten huijs [búthûs] der selver husinge', en
- de keaper mei 'eerder niet [...] beginnen te verbouen ende gebruicken als te Meije des naest volgende Jaere 1615'.

It fikaryhûs mocht ferboud wurde ta in saneamde 'stoephûs', sa as noch te sjen is op de tekening út 1791 (4). Sa'n stoepe, mei ûnder in luif sitplakken, koe boud wurde oan'e eastkant fan in 'sal' en dêrmei sil hjir wol in 'saal' bedoeld wêze. Yn foarnamere huzen lei sa'n saal as regel boppe in kelder en opfallend yn dit ferbân is dat op'e tekening fan út 1791 fan it fikaryhûs de ramen rjochts heger sitte as lofts (mar oer de kelder fan it fikaryhûs straks mear). Waard dy saal earder troch de fikaris brûkt as lokaal? It soe kinne, want in fikaris wie, neist helppastoar, faak ek ûnderwizer. Der komt by dat foar neí 1580 de bewenster, Dieuwke Sinnes, hiel goed in dochter wêze kin fan master Syne Sipkes – yn 1607 en 1614 skoalmaster te Wommels (Geertsema 1994:11-21). Wie master Sinne/Syne krekt weirakke en wie dat meí oanlieding om it fikaryhûs yn 1614 fan'e hân te dwaan?

Fierders is der sprake fan in bûthûs, mar frjemd is dat net. Nei 1580 moast ek de

opfolger fan de fikaris foar in part yn eigen ûnderhâld foarsjen (Geertsma 1994:21, 27, 38) en ek nei 1580 lei de ‘fikaryfenne’ net fier fan it âlde fikaryhûs ôf (folget).

Ik nim oan dat it âlde fikaryhûs yndied ferboud waard, want yn 1618 begeare Petrus Andreeae Stellingwerff, sekretaris fan Hinnaarderadiel en syn vrou Tijedscke Feickes ‘bod ende consent’ op de keap fan in:

**‘huijs ende hoff, tuijn ende bleekvelt
[en] beplantinge van bomen met al
wat daer om en an aerd vast ende
spijcker ende nagelvast is staende
binnen Wommels in de kerckbuijren
op een vrije stede hebbende den
Pastorijehuijsinge ende hoff also ten
Noorden ende Agge Jouckis, backer
ten Suiden neastgehuijst en het ge-
mene voetpat ten Oosten en Geert
Claas weduwe ten Westen
naestgelandet [...] als die vercopers
olders ’t selve vande gemeente ’t
Wommels in coope vercregen hebben,
(proklamaasjeboek Hinnaarderadiel
1618, ynv. 45, fol. 28)**

De ferkeapers yn 1618 binne Doijtse en Haye ‘Sibren Ankes zonen’ en Auck en Antcke ‘Sibrens dochteren’, Auck ‘mede gesterckt met het consent en de authoritijt van Harcke Jacobs haer man ’t Cubaardt’. Wol tekenen de ‘kerckfoughden ende administateur der geestelijcke goederen’ fan Wommels protest oan, mar hoe’t dat ôfrûn is, is troch ferfjurjen fan de akte net goed te lêzen (5).

Ik gean fierder mei it fikaryhûs. Ferlykje we de tekening fan 1791 mei de lettere foto’s fan it hûs, dan sjogge we dat it yn ferrin fan tiid yngripend ferboud is. Sa is der, oan’e dakpartij te sjen, nei 1791 fóar de muorre oan’e Keatsebaan in nije muorre kommen. Lykwols, fan folle âldere datum as 1791 tsjûget de noardlike bûtenmuorre dy’t foar in grut part út âlde friezen bestiet (sjoch de foto yn Miedema 2004/1). Neffens bakker Harm Posthuma is dy muorre in spoumuorre fan sa’n heale meter breed. Ien en oar ropt de fraach op wat der fan it âlde fikaryhûs noch mear oer is en ik begin by de kelder.

Yn ferrin fan tiid is de kelder fan it fikaryhûs tige oanpakt en dat is foaral te sjen oan de souder. Dy is noch net iens sa lang lyn omleech brocht, mar wat dérneist foaral opfalt binne de tsjokke balken. Op it each is net te sizzen hoe âld dy balken binne, mar dat moat mei dendrogronologysk undersyk wol út te finen wêze. Yn de súdwestlike hoeke fan de kelder stiet in stiennen bak, mooglik oarspronklik in (ynpandige) reinwettersbak, en op de keldersflier lizze hjir en dêr tegels, mei opsteand tsjin de bak oan in pear reade en giele estrikken. Under de flier fan de (hjoeddeiske) oanbou oan de west- of túnkant fan de kelder leit in put, dy’t

De hjoeddeiske yngong fan de kelder, mei de skriuwer yn byld. Dêrefter in tsjokke balke en op’ eftersgrûn in muorre fan âlde friezen, dy’t beschrutsen binne. Rjochts mooglik in ynpandige reinwettersbak, as sadanich net mear yn gebrûk (foto F.I. Welling)

tichsmiten is (ynf. Reinder Posthuma). Fierders hat de kelder oarspronklik in oare tagong hân as dy't op de foto te sjen is. Dy âlde tagong, no oan'e bûtenkant fuortwurke, komt út yn'e noardwestlike hoeke fan de kelder. (6). En sa kom ik op de keldersmuorren en dêrmei no ek op de westlike bûtenmuorre fan it fikaryhûs.

Sil it yntusken nimmen ferbaze dat ek de keldersmuorren út âlde frieken besteane, dat hâldt by de noardlike bûtenmuorre net op. Ek de westlike bûtenmuorre bestiet út âlde moppen en dat is noch net alles. Yn dy muorre sitte neffens âld-bewenner baker Reinder Posthuma noch deselde hege ramen as dy't te sjen binne op'e tekening út 1791, mar mei dit ferskil dat dy ramen (no fuortmetsele) fan it romaanse type binne. En dát makket dit hûs foar Wommels ekstra nijs gjirrich. Want as it metselwurk fan dy ramen yndied âld-romaaans is – en bakker Reinder, dy't der ea archeolooch Elzinga út Ljouwert by helle hat, wol syn hân dêr wol foar yn it fjoer stekke –, dan soe dit hûs oarspronklik wolis hiel âld wêze kinne (7).

It fikaryhôf en de Hofkamp

Yn 1614 leit direkt noardlik fan it fikaryhûs de pastorije-mei-hôf en dy

sitewaasje treffe wy ek oan yn 1618 en 1666 (en no noch). Dêroer is gjin misferstân mooglik, mar mei de westlike en súdlike neistlizzers (8) leit it wat oars. Opfallend is dat yn de akten fan 1614 en 1618 in westlike neistlizzer neamde werd, wylst sa'n neistlizzer net yn in akte út 1666 foarkomt (Miedema 2004/2). En soe it lêste noch in omisje wêze kinne, sa'n neistlizzer werd ek net neamde yn akten fan 1701 en 1706. Earst yn 1713 dûkt wer in westlike neistlizzer op, mar dat is dan in feart (folget).

Yn 1618 is de westlike neistlizzer fan it fikaryhûs-mei-hôf ‘naestgelandet’ en de súdlike neistlizzer ‘naestgehuijst’. Ien mei oar sil betsutte dat dy westlike neistlizzer wat fierderop lei en dat kin ek hast net oars, want de tún fan de pastorije rûn (rint noch), skean efter it fikaryhûs-mei-hôf lâns, súdwestlik oant ‘it Hiem’ (no it Ald Hiem) ta. No is it wol sa dat, op kaarten út de 19^e ieu, tusken it (Ald) Hiem en de fikarytún in feart leit (sjoch de kaartsjes yn eardere *Klaaikluten*), mar foar it fikaryhûs-mei-hôf werd dy feart dus oant 1713 ta net neamde. Ik bin dêrom ek neigongen wa't fóar 1713 de neistlizzers binne fan it hûs súdlik fan it fikaryhûs en dan komt der mear tekening yn'e saak.

In stikje fan de westlike bûtenmuorre, mei loftes-ânder (oer de nije ringmuorre hinne) it tsjerkhôf. Dúdlik is te sjen dat ek de westlike muorre fan dit âlde fikaryhûs út âlde frieken bestiet. Apart is de balke ânder de goate en foar it anker lâns. De foto is nommen fanôf it dak fan de bakkerij, dy't tsjin de westlike muorre oanboud is (foto JM)

Yn 1664 hat de súdlike neistlizzer fan it fikaryhûs (**9**) as westlike neistlizzer in Riemer Douwes (prokl. ynv. 47, fol. 182) en geane we no nei de eastkant fan it Ald Hiem ta, dan fine we dêr yn 1693 de erfgenamten fan dyselde Riemer Douwes (x 1^e 1637 Geertie Takes; x 2^e 1641 Fedtje Feddes). Eastlik fan dat ‘Riemer Douwes’-hûs (mei yn 1693 as bewenner Gerben Michels cum uxore) lei in tún en foar dy tún is, nei it easten ta, yn 1693 allinnich sprake fan in túnhûske en in stek (en net in feart). Wol wie dat Riemer Douwes-hûs yn 1693 belêste mei ‘het quotele onderhoud van het houten steijger [stalt]’, mar dy steiger lei oan it ‘voors. gebuirte’ (it Ald Hiem). Ik tink dan ek dat we dat stalt oan de Trekfeart sykje moatte en dat de hiemsters (mei dêr foar 1811 ek Hiemstra’s, faaks foarâlden fan de Hiemstra’s dy’t dêr no noch wenje) dat stalt meiinoar ûnderhâlde moasten.

Ien en oar kin dus betsuttet dat der fóar 1713 noch gjin sprake wie fan in feart tusken it (Ald) Hiem en it fikaryhôf (**10**). En dêrmei kom ik op de fraach nei de grutte fan it fikaryhôf fóar 1713.

Tinke we fóar 1713 de boppeneamde feart fuort, dan grinzge yn 1614 en 1618 it fikaryhôf oan it Ald Hiem en koe sadwaande it fikaryhûs dêr yn 1614 en 1618 ‘naestgelandet’ in westlike neistlizzer ha. Dat implisearret dat it fikaryhôf yn 1614-1618 grutter wie as yn 1713 en dat moat hast ek wol; yn 1713 kin direkt efter it fikaryhûs gjin plak west ha foar én in bleek én in tún én in hôf en ek noch in búthûs, sa as dat yn 1618 it gefal wie. Dat âldere en gruttere fikaryhôf moat dan tusken 1618 en 1713 opsplitst en ynperkt wêze en dêrfoar besteane mear oanwizings. Yn 1664-1666 hat it hûs-mei-hiem súdlik fan it fikaryhûs as westlike neistlizzer de boppeneamde Riemer Douwes en it fikaryhûs sels hat dan rjocht fan paad oer it hiem fan dy súdlike neistlizzer (*Klaaikluten* 2004/2). It soe dus sa wêze kinne dat tusken 1618 en 1664 in reste-

arend stikje fikaryhôf, faaks al net mear as in eigen paad nei de Suderhaven ta, omset waard yn in *rjocht* fan paad en de fraach is dan hoe grut dat fikaryhôf om 1618 hinne wie. Foar it begin fan de 17^e ieu is dat net bekend, mar in heale ieu earder falle ûnder it fikarylân twa fennen en dy lizze:

**‘after aen dat huys van de Vicarie,
eendeels aen de westerzyde, ende
eendeels aen de oestzyde vant Feer,
streckende van Leuwarden nae
Bolswaert; Int zuydtoost van de
fennen leggende zes pondemaeten
hoechlandt, genoempt die
Hooffkampen’ (Beneficiaalboeken
1543:388)**

Mei ‘Hooffkampen’, yn lettere boarnen ‘hoffcamp’ neamd, wurdt hjirboppe in kamp lân bedoeld yn it *súdeasten* fan de fikaryfenne foar safier dy fenne oan de eastkant fan de Trekfeart lei. Dus moat dy fenne sels (oer de Suderhaven wurdt yn 1543 net rept) direkt súdlik fan it fikaryhûs-mei-hôf lein ha; of oarsom sjoen, it fikaryhôf – hjir dus in grut hiem mei én ‘beplantinge van bomen’, én in ‘plantagie’, én in ‘bleekvelt’ en ek noch in búthûs – rûn yn 1543, al dan net skieden troch de Suderhaven, oant dy fikaryfenne ta (**11**).

En sa komt as fansels de namme ‘Hofkamp’ oan’e beurt. Dy namme kin ferbân hâlde mei óf it ‘old Kerckhoff’ fan 1543 (sjoch eardere *Klaaikluten*), ‘óf – sa’t it no liket – it âld fikaryhôf fan 1543. Ik hâld it foarlopich op it lêste. It giet hjir yn 1543 om in kamp lân dy’t ûnder de fikaryfenne falt en dat kin fan it ‘old Kerckhoff’, noardwestlik fan it Stroek, net sein wurde. Dat âlde ‘tsjerkhôf’ (we witte net oft dêr in tsjerke stien hat, wol dat it om in âld begraafplak giet) foel yn 1543, as part fan it terplân noardlik fan Stroek, ûnder Hottingabesit (**12**) en waard (wurdt noch) troch datselde Stroek, mei dêr yn 1654 in ‘hoarnleger Struijck’ mei grûnpacht oan Hottinga State, fan de Hofkamp ôfsniden.

It soe dus kinne, dat hjir in ‘hôf’ namme’ (oars as in ‘-hôf’ namme, as regel ferbûn aan in tsjerkhôf; sjoch Noomen 1989) ferbân hâldt mei in neistlizzende *fikaryhôf*, earder mooglik pastorijehôf. (13) Dan noch wat. Apart is dat der yn 1543 sprake is fan ‘Hooffkampen’ (mearfâld), wylst letter de term ‘Hoffcamp’ (inkelfâld) brûkt wurdt. Dêr komt noch by dat yn 1662, neffens Geertsma, ek it hiele stik lân dêr (tusken westlik de Trekfeart, noardlik de Suderhaven, eastlik it pastorijelân en súdlik terp Stapert) ‘de Hofkamp’ neamd wurdt (Geertsma 1994:30). In spesifie boarne neamt Geertsma net, mar dy rommre betekenis fan ‘Hofkamp’ is yn’t lyk mei de omskriwing ‘hoffcamp fikary landen’ dy’t ik foar 1617 fûn ha (prokl. ynv. 54, fol. 25 en 26). Dérneist is yn 1619 ek sprake fan ‘de hoffcamp en vicarie landt’ (prokl. ynv. 45, fol 38); yn 1674 fan allinnich ‘den vicarijelanden’ (prokl. ynv. 47, fol 247) en yn 1681 fan ‘de hoff camp ofte buiere fenne’ (prokl. ynv. 47, fol. 317), yn 1681 ek neamd ‘de arme landen der Kercke’ (prokl. ynv. 47, fol. 307). It liket der dus op dat hjir de term ‘Hofkamp’ nei 1543 in widere betsutting krige, mar letter wer brûkt waard foar de ‘Hoffcampen’ fan 1543. It giet yn 1543 útdruklik om ‘zes pondematen hoechland’ (heech lân) yn it súdeasten fan de

fikaryfenne (leech lân) dêr en dy lokaasje is eksakt de streek grûn dy’t hjoeddedei noch ‘de Hofkamp’ neamd wurdt.

Opmerklik is ek dat dy kamp lân heger lei as de rest fan de fikaryfenne dêr. It sil dan ek wol gjin tafal west ha dat krekt dêr, yn rjochte line, it paad fan terp Wommels nei terp Stapert kaam. Mar apart bliwt yn dit ferbân dat mearfâld ‘kampen’ én it feit dat dy ‘kampen’ heger leine as de rest fan de fikaryfenne. It is net dúdlik wêr’t dat mearfâld hjir op slacht, mar ik slút net út dat losse stikken lân dêr al yn 1543 ferpachte waarden oan tredden (14).

De Keatsebaan

De eastlike neistlizzer fan it fikaryhûs wurdt yn de akte fan 1614 ú.o. omskreaun as in ‘ledige plaetse’ en út neiere bepalingen yn de akte docht blikken dat dat sa bliuwe moast. Dat sil wol te meitsjen ha mei de ‘gemene reed drifte en gangh’ (algemien rjocht fan paad) dêr nei de Hofkamp en de Suderhaven ta (en earder mooglik ek nei it skoaltsje fan de fikaris). Mar we kinne ús ôffreegje of dat de ienige redenen wiene wêrom’t dat stee foar en nei 1614 ‘ledig’ bleau, wêroer earst twa opmerkingen.

It giet hjir om net samar in ‘ledige plaetse’, want yn 1614 wurdt dy ‘plaetse’ útdruklik ‘vicarie ledige plaetse’ neamd. Dat freget om ferliking mei de Terp, dy’t ûnder pastorijebesit foel, want krekt dy beide plakken waarden foar en nei de Reformaasje net beboud. Dat kin fan âlds te meitsjen ha mei it fee dat de pastoar en de fikaris hiene, mooglik mei dit ferskil dat de pastoar de Terp nedich hie foar it gers en de fikaris de ‘frije stede’ om by syn hûs sanedich efkes in pear kij kwyt te kinnen (sjoch de akte fan 1614), mar foar benammen it fikarystee fyn ik dat te fier socht.

We moatte ús hjir realisearje dat Wommels om 1600 hinne, doe in stik lytser as no, sa

De Wommelser Keatsebaan om 1900 hinne

goed as hielendal oan wetter lei, te witten oan de Suderhaven, de Trekfeart en de Noarderhaven (mei doe mooglik eastlik lâns de Trekfeart al in dûbele rij huzen, sa as dat ek no noch hjir en dêr tusken de Terp en de Trekfeart it gefal is). Direkte tagong nei in feart wie lang om redenen fan ferfier en oare behoeften – ek letterlik, yn de foarm fan in hûske of ‘sekreet’ – fan grut belang en dus sil dat wol de foarnaamste reden west ha dat meast *om* de pastorijeterp en it fikarystee hinne boud waard. Beide stikken grûn lizze as terplân relatyf heech (de Noarder- en Suderhaven lizze net foar neat óm terp Wommels hinne) en oan de súd-, west- en eastkant fan respektlyflik de Suderhaven, de Trekfeart en de Noarderhaven wie noch plak genoch foar nije huzen.

Op terp Wommels fine we dus fan âlds in ‘ledig’ pastorije- en fikarystee, mar mei dit ferskil dat op it fikarystee in keatsebaan kaam. Dy keatsebaan lei yn 1666 mooglik al efter in baas ringmuorre en ik gean earst fierder mei dy muorre.

Yn de foarige ieu stiek de ringmuorre wêr’t it hjir om giet, d.i. de muorre om eastlik de pastorijetún hinne, mear nei de toer ta (sjoch ek de tekening út 1791) en wêr’t ik nei ta wol is dat dy (âldere) muorre der wierskynlik al yn 1687 en mooglik ek al yn 1580 wie. As earste, yn 1687 is yn de ‘geestelijcke reeckeningen’ fan Wommels sprake fan in ringmuorre en dy muorre wie doe al âld, want moast opknapt wurde (Geertsma 1994:35). Dy muorre sil dus fan rom fóar 1687 west ha en kin dêrmei, as twadde, deselde ringmuorre wêze as dy’t ek yn 1580 neamd wurdt. Yn dat jier wurdt nammentlik de lêste fikaris fan Wommels (heer Eelcke Meyes, yntusken koster) beleane foar ‘het aandragen van stenen voor het predikantshuis, de hofmuur en de kerk’ (Geertsma 1994:7). No witte we net séker oft it hjir om íen en deselde ringmuorre giet (**15**), mar as al yn 1614 de pastorijetún mei in muorre ôfskieden is fan súdlik it fikaryhôf (sjoch it begin fan dit stikje), wêrom soe dyselde tún dan ek net

al ôfskieden wêst ha fan súdlik it fikarystee en eastlik de ‘gemene’ reed?

Op nei de Keatsebaan. Nimme we nei it boppesteande aan dat de âlde ringmuorre noardlik fan it fikarystee der yn’it begin fan 17^e ieu al wie, dan lei de keatsebaan fan 1666 ek doetiids al heal súdlik fan dy muorre. Hat dy muorre dan ek in rol spile yn de komst fan de keatsebaan dêr op it fikarystee? Ik tink eins fan net, mar it is mar wat we hjir ûnder dy ‘rol’, of better, it keatsen yn dy tiid ferstean wolle. Foar en nei 1666 wiene, yn en bûten Fryslân, oare keatsvarianten as no gongber (Pieter Breuker 1998, 2004), mar hokker variant doe op’e Wommelser keatsebaan brûkt waard witte we gewoan net. Yn dy tiden waard yn Nederlân en dêrbûten by it keatsen faak gebruik makke fan in heech dak en/of in hege muorre (it saneamde ‘dakkeatsen’ en ‘muorrekeatsen’) en benammen dat dakkeatsen spile him, ek yn Fryslân, faak ôf by in tsjerke. We witte net oft dat ek yn Wommels it gefal west hat, mar eins docht dat der net ta. Ommers, de tsjerke leit dêrfoar te fier fan de keatsebaan ôf. En ek de boppeneamde ringmuorre, yn’ie foarige ieu amper 2 m heech, sil yn 1666 wol net heger west ha (en dus net heech genoch foar ‘muorrekeatsen’) – eefkes oannimmend dat dy muorre der doe al wie.

Wol ha we dêr noch it fikaryhûs mei ek in relatyf heeg dak (en nei 1614 mei ek noch in luifel), mar oft dat dak heeg genôch wie stiet noch mar te besjen (wylst ‘luifelkeatsen’ foar Fryslân net bekend is; sjoch P. Breuker 1991:66). No soe it best kinne dat skoalbern dêr by de ringmuorre en it fikaryhûs (harren skoalle?) graach mei in bal dwaande wiene en dat sy nei 1614 (mei as foarbyld it dakkeatsen?) ek wol ris in bal op de luifel fan it fikaryhûs smieten, mar litte we útgean fan wat bekend is. Yn en bûten Fryslân moast fan âlds by it keatsen de bal fóar en/of neí de opslach in kear stuutsje en by de opslach (yn Fryslân noch de ‘stuit’ neamd) koe dat û.o. mei

help fan in stuit op in blok hout oft in saneamde ‘tamis’ (in soarte fan lytse trommel op poatsjes, bespand as in ‘racket’; sjoch de ôfbyldingen yn Breuker 1998:78, 98). Sa’n tamis is foar Fryslân om 1666 hinne net bekend, mar yn 1830 hat nei sizzen de jonge Jr. Frans Julius Johan van Eysinga, berne Wommels 1818, dêr mei in *tamisbal* keatst (Breuker 1998:97). Fierder is bekend dat neffens in advertinsje út 1763 yn Wommels op’e Terp keatst waard (mei tank oan Germ Gjaltema, ferbûn oan it Keatsmuseum te Frentsjer) en dat kin dêr seker gjin dak- of muorrekeatsen west ha. Ek waard der doe noch net ûnderhâns opsllein (p.c. Pieter Breuker) en dus soe yn 1763 yn Wommels noch opsllein wêze kinne mei help fan in stuit op in blok hout – mei dan faaks as lêste “stuiptrekking” tusken 1763 en 1830 noch de komst fan in tamis (**16**).

Lykwols, tusken 1763 en 1666 leit in grut gat yn’e tiid. Myn foarlopige konklúzje is dat foar de Wommelser Keatsebaan fan 1666 it opslaan mei help fan in blok hout eins de ienige opsje is, meí omdat it ûnderhâns opslaan yn Fryslân earst folle letter opkaam.

As lêste, we witte no dat yn Wommels de ‘vicarie ledige plaatse’ fan 1614 c.q. de ‘vrije stede’ fan 1618 in heale ieu letter (1666) as Kaatsebaen te boek stiet en mei dat lêste kinne we noch in stap fierder werom gean yn’e tiid. As in nij wurd as ‘keatsebaan’ yn in ákte (lês: skriuwtaal) opnommen wurdت, dan meie we oannimme dat sa’n wurd earder al yn’e sprektaal brûkt waard. En dêrmei liket it der op dat de (namme) Keatsebaan yn Wommels opkommen is tusken 1618 en 1666.

- (1) Mei tank oan Philippus Breuker en Pieter Breuker foar harren reaksjes op eardere verszjes fan dit artikel (Philippus oer it fikaryhûs en broer Pieter oer it keatsen). Mieningen dy’t yn dit stikje jûn wurde, komme foar myn rekken (JM).
- (2) De tsjerklike gemeente fan Wommels wie goed fyftich jier nei de Reformaasje net grut. Yn 1627 wiene der 18 lidmaten, wylst de gemeente tritich jier letter 93 lidmaten hie (Kuipers 1980:3). Neffens Ph. Breuker (p.c.) binne dy 18 lidmaten fan 1627 yn oerienstimming mei it algemiene byld. De grutte oanwaaks kaam fuort dêrnei.
- (3) De akte fan 1614 wurdt neamd yn de ynventaris fan dekretale ferkeapingen yn Fryslân, makke troch D.J. van der Meer (1981).

De Wommelser Keatsebaan op in stille sneintemoarn yn 2004 (foto JM)

- (4) In omskriuwing mei ek in foto fan sa'n 'stoephûs' is te finen yn de Encyclopedie van Friesland (1972:607).
- (5) Ut de lidmatenboeken fan Wommels docht blyken dat Antie Sibrants troude mei in Andries Pieters Stellingwerf (beiden wurde as ynkomende lidmaten neamd yn 1640), wylst de autorisaasjeboeken fan Hinnaarderadiel útwize dat yn 1657 Harcke Jacobs fan Kûbaard en Andrijs Pijters Stellingwerf, beiden as *omkes*, fâd binne oer Hidde Hayes (dan 18 j. âld; Autorisaasjeboek Hinnaarderadiel 11.9.1657, akte 16). Hidde sil in soan west ha fan Haye Sybrens (troud foar it gerjocht fan Hinnaarderadiel op 3.6.1623 mei Fopck Hiddes; sjoch fierder Van der Meer 2004:6, 196, 245, 250), mar nijsgjirrich is hjir foaral dy Andries Pieters. Wie hij in soan fan sekretaris Petrus Andreae (Andrieszn) Stellingwerff en hie Andries al yn 1614 ferkearing mei Antie Sibrants? As dat sa is, dan set dat de ferkeap fan it fikaryhûs yn 1618 yn in oar perspektyf en waard sekretaris Stellingwerff doe mooglik allinnich eigener en net ek bewenner. Opmerklik yn dit ferbân is dat de súdlike neistlizzer, bakker Agge Joukes, yn 1623 foar 26 goud gûne in bod docht op een 'seckeren old ende [boufallig?] [Reijd?]daacken huys' mei as neistlizzers noardlik in 'nij huys', eastlik 'den stede ende plaatse' en súdlik dus Agge Joukes sels en dat hûs wurdt dan ferkocht troch sekretaris [Wolters?] fan Boalsert. No soe dat '[reijd?]daacken huys' it âlde fikarybûthûs fan 1614 wêze kinne (26 gg. wie doe net folle jild foar in hûs) en it 'nij huys' fan 1623 it fernijde fikaryhûs fan 1618 – mei yn 1623 as behearder fan de boedel(?) fan Stellingwerff in kollega-freon út Boalsert (Stellingwerff waard 1619 opfolge troch Regnerus Johannes Bruynsma en wie dus mooglik yn 1623 al wei) –, mar foar itselde wenne bakker Agge Joukes sels yn it Noard (ek in âlde 'stede ende plaatse', mei dêr séker al ier in bakkerij) en wie hy yn 1614 allinnich mar de eigener fan it hûs súdlik fan it fikaryhûs. Ik hâld it foarlopich op it lêste, mei omdat ik dêr yn de 17e ieu gjin bakker fûn ha en nei myn witten de earste bakker oan'e Keatsebaan, Tjebbe Teijes (Hanja/Hania), yn 1734 yn it fikaryhûs sels wenne.
- (6) Dy âlde yngong sit wat weidrukt yn'e noardeastlike hoeke fan de kelder (heal ûnder de winkel). Dat kin bestutte dat de kelder earder grutter west hat, mar dat moat neier ûndersocht wurde.
- (7) As de ramen yn de westlike muorre fan it fikaryhûs yndied fan it romaanse type binne (en net ûntleistungbôgen), dat kin dit hûs oarspronklik wol ris fan 1400 oft earder wêze (de tsjerke sels is fan ca. 1100). Mooglik hie Wommels yn de fjirtjinde ieu noch gjin fikaris (p.c. Phillipus Breuker), mar it fikaryhûs kin earder as pastorije brûkt wêze – mei yn dat gefal doe faaks, oer it plak fan de hjoeddeiske pastorije hinne, een reed rjocht fan de toer nei de brêge ta. Dat soe dan mei'en ferklearje kinne wêrom't de wei fan it tsjerkhof nei it westen ta op kaarten út'e 18e ieu én op in wat nuver plak oan'e súdkant fan de grutte Terp útkomt (sjoch it kaartsje) én tagelyk fan de 'lytse Terp' ôf in bocht makke nei de brêge (it lêste wat no noch fan dy wei oer is). Fierder soe it ek ferklearje wêrom't it fikaryhûs yn 1543 wol in 'hofkamp' hat en de pastory net. Dus op nei de hjoeddeiske pastorije (ca. 1750 boud op it plak fan de pastorije fan 1614 en earder) mei de fraach: 'Hat dit hûs ek noch in âlde kelder?' Ommers, soe dy kelder dûdlik

- minder âld wêze as dy fan it fikaryhûs, dan soe dat in oanwizing jaan kinne hokker hûs it âldst is. Mar helaas, de nije pastorije (dy fan 1750) is yn'e foarige ieu fan boppe oant ûnderen ta modernisearre en fan de âlde kelder is no, nei sizzen, neat oars te sjen as keale betonmuorren.
- (8) Yn proklamaasjeakten wurdt mei ‘neistlizzer’ de eigener fan in hûs en/ of in stik lân bedoeld en dy eigener is net needsaaklik ek ‘bruijcker’, foar in hûs de bewenner.
- (9) Oars as ik earder yn *Klaaikluten* nei foaren brocht ha, wie Epe Hessels Stapert foar 1664 de eigener fan it hûs súdlik fan it fikaryhûs (en net fan it fikaryhûs sels). De akte fan 1666 is dêroer net dúdlik, mar út in akte fan 1664 blykt dat dat twadde hûs fanôf de ringmuorre troch Epe Hessels Stapert ferkocht waard oan Douwe Reimers/Riemers (sjoch de foarige *Klaaikluten*).
- (10) Mooglik hat dat wetter dwars op’ Suderhaven yn de 17^e ieu net mear west as in soarte fan eigen haventsje foar noardlik de pastorije en/of noardwestlik de huzen lâns de Keatsebaan.
- (11) Opfallend yn dit ferbân is dat noch yn 1832 it meast súdlike stik hiem aan de Suderhaven in eigen nûmer hat (perseel 85, yn: Van der Vaart en Talsma, 1994).
- (12) Oars as wat oer 1656 én 1543 bekend is (sjoch eardere *Klaaikluten*), ha de Hottinga’s om 1600 hinne net trije mar njoggen pm lân noardlik fan Stroek yn harren besit (en dêrmei yn feite de hiele eastkant fan Terp Wommels, om de tsjerke hinne; ik kom der in oare kear yn *Klaaikluten* op werom).
- (13) As it hjir om in kamp lân giet by net samar in hôf (de Wommelser sitewaasje wiist yn dy rjochting, mar ferliking mei oare doarpen sil útwize moatte oft dit foar mear ‘hofkampen’ yn Fryslân opgiet), dan moat de tese fan Noomen, nammentlik dat alle ‘-hof’ en ‘hof-’ nammen yn Fryslân ferbân hâlde mei in *tsjerkhôf*, útwreide wurde ta ek oare hôven dy’t under tsjerklik besit foelen. Yn elts gefal hat de Wommelser Hofkamp mei tsjerklike hôven gemien dat er relatyf heech lei (folget).
- (14) Yn 1702 brûkte master Schueringa, dy’t doe op ‘de Stroek’ kaam te wenjen, al ‘meerdere jaren stukken kerkeland aan de Hofkamp’ (Geertsma 1994:38/9). Dat betsut dat hy dêr stikken lân hierde al foar dat hy op Struijck/Stroek kaam te wenjen en sa’n pacht kin dan, earder, ek foar oare bewenners fan Wommels jilden ha. Yn de ‘Geestelijcke Reeckeningen’ fan Wommels fan ca. 1580 oant 1602 is yn 1583 sprake fan hier fan lannen dy’t ‘nog onder het vicariehuijs vallen’ en yn ien rin wei ek fan hier ‘ter cause van [...] Johans meijer ende gebriujcker van drie pond^m hooglandt’. Hiene hja dêr fanâlds in pear kij rinnen? Oft giet it hjir om grientetûnen mei wat fruchtbeammen fan Wommelser dy’t dêrfoar by harren hûs yn'e buorren net plak hiene? Beide soe kinne (mei dan yn'e foarige ieu lytsere feehâlders as Sibbele Osinga en Germ Boatsma en griendeman Tsjerk Postma as lêsten fan in lange tradysje).
- (15) It lege muorke om it tsjerkhôf hinne waard ek ‘ringmuorre’ neamd, al is it wol sa dat ik dy beneaming oant no ta mar yn íen boarne tsjinkommen bin en dan ek noch yn in boarne fan twa ieuwen letter (Miedema 2004/1:6).

- (16) Ik ha oars as Piter Breuker twivels by it gebrûk fan in tamisbal by it keatsen yn Wommels yn 1830. It mei dan wol sa wêze dat ien fan Jr. Frans' dochters skreaun hat: 'Kaatsbal waarmede Papa in Wommels heeft gekaatst. Pappa was een groot liefhebber van het kaatsspel', mar sy hat der net by west ('Papa' wie yn 1830 noch mar 12 jier âld en dêrni wenne hy bûten Wommels!) – en ek net Jr. Cornelis van Eysinga fan Sint Nyk, fan wa't de ynformaasje ôfkomstich is dat dy tamisbal om 1830 hinne yn Wommels brûkt waard (sjoch Breuker 1998:96/7). Stel dat wie om 1840 hinne. Dan kin de jonge Jr. Frans, bepaald net ôfkomstich út in gewoan fermidden, dy bal ek as sûvenir meinommen ha fan ien fan syn reizen doetiids nei Italië en Frankryk (sjoch Kuiper 1993:1-17).

Ferwizingen:

- Breuker, Pieter
1998 *Oan de hang; In samling skôgingen, artikels en lêzingen oer keatsen, keatshistoarje, keunst en kultuer.* Meppel: Krips. [Uitjefte yn eigen behear.]
2004 'Fif ieuwen keatsen yn Fryslân', *Fryslân* 2004/10:3-5.
- Beneficiaalboeken
1543 [1850] Beneficiaalboeken van Friesland.
- Geertsma, Jacob Gosse (bewurking Durk Geertsma)
1994 *Meester werk; De historie van het openbaar onderwijs in Wommels.* Drukkerij Van Ketel: Schagen.
- Kalma, J. e.o.
1972 *Encyclopedie van Friesland.* Leeuwarden: Miedema Pers.
- Kuiper, Yme
1993 *Adel in Friesland 1780-1880.* Groningen: Wolters-Noordhoff / Egbert Frosten.
- Kuipers, H.W.
1980 'Inventaris van de archieven van de Her-vormde Gemeente van Wommels-Hidaard' (typt; Tresoar).
- Meer, Douwe van der
1981 'Lijst van Dorpen – voorkomende in de registers van dekretale verkopingen van het Hof van Friesland' (perioade 1612-1642), *Genealogysk Jierboek*, 1981:117122.
2004 *Boerderijenboek Hennaarderadeel 1511-1698.* Ljouwert: Fryske Akademy. [Bezorgd door J. Oostra.]
- Miedema, Jelle
2004a 'In slach om it freule-keatslân hinne (1717-1933)', *Klaaikluten* 2004/1:3-9.
2004b 'Fan de Wommelser Keatsebaan (1666).'
Klaaikluten, 2004/2:10-15.
- Noomen, P.N.
1989 'Middeleeuwse namen op -hove en -hafe in Noord-Nederland en Noordwest-Duitsland', *Fryske Nammen*, nr. 8, pp. 23-52.
- Van der Vaart, J.H.P. en S. Talsma (m.m.f. C. de Boer)
1994 *Kadastrale atlas fan Fryslân; Diel 8, Hinnaarderadiel.* Ljouwert: Fryske Akademy.